

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2021

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

Over de PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen

De Stichting heeft tot doel de kennis over de geschiedenis van de tabakspijp te bevorderen. Dit doen we door middel van onderzoek, regelmatige publicaties en bijeenkomsten. Een belangrijk streven is om een verbinding te verzorgen tussen verzamelaars, musea, archeologie en overige geïnteresseerden, in zowel binnen- als buitenland.

Alle uitgaven en activiteiten van de Stichting PKN worden mogelijk gemaakt door de bijdragen van donateurs en de inzet van vrijwilligers. U kunt ook donateur worden voor een bedrag van 30 euro per jaar (buiten Nederland 40 euro).

Meer informatie op www.tabakspijp.nl/over-ons/lid-worden/. Hiermee ontvangt u behalve het Jaarboek, ook een drietal kwartaalbladen met korte artikelen en heeft u direct toegang tot de activiteiten die de Stichting organiseert, en contact met andere verzamelaars en geïnteresseerden.

Uitgave: PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

Redactie: Bert van der Lingen
English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
Lay-out: Ewout Korpershoek

Druk: DPN Weurt

Voorzijde omslag: Een pijpenkop uit de eerste officiële archeologische opgraving in Nederland, door Caspar Reuvers (zie artikel p. 31).

Achterzijde omslag: Fragment van een ontwerptekening van een Wilhelminapijp voor één van de vroege catalogi of voor een reclamekaart door de firma Hollandia (zie artikel p. 103).

ISBN 978-90-830114-2-4

© PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Een pijp van Teunis van Dijk die laat zien dat ook een gildebestuurder de regels niet altijd naleefde Ruud Stam	9
Zeventiende-eeuwse bodemvondsten uit Zeeland Ewout Korpershoek	13
Kleipijpen van de opgravingen op de Hofstede Arentsburgh (Forum Hadriani) te Voorburg in 1827-1831 door Caspar Reuvens (1793-1835) Bert van der Lingen	31
Pijpen met een luchtje? Kleipijpen uit het scheepswrak ZP5/6 Zeewolde (Gemeente Zeewolde) Michiel Purmer, Jos Bazelmans, Jan van Doesburg en Menno van der Heiden	75
Rookgerei en een pijpenvorm uit het scheepswrak van 'De Drie Gezusters' (ZQ-18) Bert van der Lingen	85
Nieuwe gegevens over het bedrijf, de productie en de handel van Hollandia (Van der Want & Barras) Ruud Stam	103
Tussen hoop en vrees. Pijpen van Hollandia voor de vluchtelingen uit België in de Eerste Wereldoorlog Ruud Stam	149
Pipes-statuettes van de firma Gambier Arthur van Esveld	161
De pijpennijverheid in Roeselare in België Josef Goderis	173
Pijpen met asbest: Asbestos pijpen Ruud Stam	189

Voorwoord

Voor u ligt Jaarboek 2021 van de PKN, 'Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen'. Aan dit rijk geïllustreerde jaarboek, met gevarieerde artikelen over de geschiedenis van de tabakspijp, hebben een negental enthousiaste auteurs meegewerkt. Ook dit jaar kunnen we weer een lijvig Jaarboek presenteren met volop interessante artikelen en fraaie afbeeldingen over onder meer Nederlandse bodemvondsten, Franse kleipijpen en de pijpennijverheid in het Belgische Roeselare.

In een vijftal artikelen wordt aandacht besteed aan vondsten van Nederlandse bodem. Aan de hand van een kleipijp van Teunis van Dijk laat Ruud Stam zien dat ook **een gildebesteder de regels niet altijd naleefde** en Ewout Korpershoek beschrijft **zeventiende-eeuwse bodemvondsten uit Middelburg** en de omgeving van deze Zeeuwse stad, waaronder kleipijpen met onbekende merken die mogelijk in lokale werkplaatsen zijn vervaardigd. Bert van der Lingen heeft een bijdrage over de in 1827-1831 door de beroemde archeoloog Caspar Reuvens opgegraven **kleipijpen van de Hofstede Arentsburgh** (Forum Hadriani) te Voorburg, de vroegst bekende wetenschappelijke opgraving waarbij kleipijpen zijn gevonden.

Twee artikelen zijn gebaseerd op vondsten uit scheepswrakken uit het laatste kwart van de negentiende eeuw die in het huidige Zeewolde zijn vergaan. Michiel Purmer, Jos Bazelmans, Jan van Doesburg en Menno van der Heiden behandelen de **kleipijpen uit het scheepswrak ZP5/6**. Het grootste deel van de lading bestond uit het afval van een gasfabriek. In een ander artikel beschrijft Bert van der Lingen het **rookgerei en een pijpenvorm voor suikergoed uit het vrachtschip 'De Drie Gezusters' (ZQ-18)**, dat in 1893 verging met een lading steenkool.

Aan de hand van recent ter beschikking gekomen archiefstukken geeft Ruud Stam een aanvullend beeld over **de ontwikkeling en het functioneren van de firma Van der Want & Barras** en op een aantal aspecten van de **assortimentsontwikkeling, de handel en de handelsrelaties van Hollandia**. Van dezelfde auteur is een artikel over **tabakspijpen van Hollandia voor de vluchtelingen uit België**, die na de Duitse inval in 1914 massaal naar het neutraal gebleven Nederland kwamen. Voor hen en voor de export naar België werden onder meer pijpen met afbeeldingen van het Belgische koningshuis vervaardigd.

Ook in dit Jaarboek weer aandacht voor de Franse firma Gambier en de Belgische pijpennijverheid. In **Pipes-statuettes van de firma Gambier** beschrijft Arthur van Esveld de meest opvallende, zeldzame en soms 'ondeugende' tabakspijpen van dit Franse bedrijf, die in de vorm van miniatuur standbeelden zijn uitgevoerd. Jozef Goderis schreef een artikel over **de pijpennijverheid in Roeselare in België**. In België lag de focus bij veel onderzoekers op Wallonië maar de laatste jaren is er ook veel bekend geworden over de pijpenmakers, hun werknemers en de pijpen uit deze stad in West-Vlaanderen.

De laatste bijdrage, **Pijpen met asbest: Asbestos pijpen**, is van de hand van Ruud Stam. Asbest werd voor diverse producten gebruikt. Pas in de jaren dertig van de twintigste eeuw kwamen de eerste waarschuwingen voor het gevaar van asbest.

Wij wensen u veel lees- en kijkplezier in het nieuwe Jaarboek van de PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen.

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

Leiden) en was de eerste hoogleraar in de archeologie ter wereld. In 1826 werd de positie omgezet in een gewoon hoogleraarschap. Reuvens hield zich ook bezig met de oprichting van een nationaal oudheidkundig museum, met als resultaat het huidige Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

Ligging hofstede Arentsburg

Het rookgerei is gevonden op het terrein van de voormalige Hofstede Arentsburg in het huidige Voorburg-west (gemeente Leidschendam-Voorburg). Arentsburg was gebouwd op de resten van de Romeinse stad Forum Hadriani, de meest noordelijk gelegen Romeinse stad op het vasteland van Europa.

De Hofstede lag ten noorden van het punt waar de Haagse Trekvluit uitkomt in de Vliet in Voorburg (afb. 1 en 2). De Haagse Trekvluit is een bijna 2,5 kilometer lang kanaal dat in 1344-1345 werd gegraven als verbinding van het Haagse grachtenstelsel met de zuidoostelijker gelegen Vliet. De Vliet loopt van Leiden naar Leidschendam-Voorburg en gaat bij de Hoornbrug in Rijswijk verder als Delftsche Vliet naar Delft. Door deze kanalen was Arentsburg goed bereikbaar vanuit zowel Den Haag, Delft als Leiden.

Arentsburg

Het landgoed heeft vanaf het eind van de zeventiende eeuw vele eigenaren en gebruikers gehad. Aangezien de hier besproken vondsten voornamelijk uit de periode 1750-1810 afkomstig zijn zal hier alleen een korte historie van Arentsburg binnen dit tijdvak behandeld worden. Begin achttiende eeuw was het landgoed eigendom van Jacobus Scheltus. Vermoedelijk na zijn overlijden in 1712 werd het landgoed geërfd door zijn zoon Paulus Scheltus. Paulus en zijn echtgenote Catharina Brants gaven het landgoed in 1745 in handen van hun dochter Anna Scheltus en haar echtgenoot Willem Smits met de bepaling dat het na het overlijden van Smits in handen zou blijven van de familie Scheltus. In 1769 verkocht Willem Smits Arentsburg aan Isaac Scheltus, 'ordinaris drukker van de Staten van Holland en West-Friesland'. Die bracht in 1771 wijzigingen aan in het bos van Arentsburg. Na de dood van Isaac Scheltus en zijn vrouw ging Arentsburg, in 1804 of 1806, over op hun dochter Jacoba Maria. Na de dood van haar echtgenoot, Willem Carel Vosmaer in 1818 kwam Arentsburg in handen van zijn kinderen. Die verkochten het landgoed Arentsburg in februari 1826 aan de Staat der Nederlanden waardoor de opgravingen aanvang konden nemen.² Een jaar later begon Reuvens met de opgravingen die tot 1831 zouden duren, waarna het landgoed weer verkocht werd.

Afb. 2. Detail van de plattegrond van Arentsburg gemaakt in opdracht van Reuvens, ca. 1827. Collectie RMO, Leiden. Arentsburg Tekeningen en Kaarten RA 30b1.

Andere aanpak van de archeologie

Reuvers had een andere visie op de archeologie in Nederland dan gebruikelijk in zijn tijd. In tegenstelling tot zijn voorgangers hechtte hij groot belang aan de context van de archeologische vondsten die hij belangrijker vond voor de wetenschap dan losse vondsten. Een wetenschappelijke benadering van de archeologie werd tot dan toe in Nederland nog niet of nauwelijks toegepast.³ De opgraving op Arentsburg was daarmee de eerste wetenschappelijk georganiseerde opgraving in Nederland. Voor Reuvers was dit het grootste en belangrijkste project.

Reuvers hechtte belang aan alle vondsten die op landgoed Arentsburg werden gedaan. De pijpenkoppen en overige vondsten uit de zeventiende, achttiende en vroeg negentiende eeuw vormden daarop voor hem geen uitzondering. Reuvers was hiermee de eerste Nederlandse archeoloog die kleipijpen verzamelde voor de wetenschap. Hoewel kleipijpen uitermate geschikt kunnen zijn bij de datering van archeologische vondstcomplexen werden ze nog lang genegeerd door onderzoekers. Het zou tot na het midden van de 20ste eeuw duren voordat er, mede door de opkomst van de stadsarcheologie, enige belangstelling ontstond voor deze vondstcategorie.

Aanvang opgravingen en over het afstaan van vondsten

Op 22 juni 1827 begon Reuvers met de opgravingen op Arentsburg. Hij had eerder willen beginnen maar onder meer omdat het hekwerk rond het opgravingsterrein nog niet klaar was liep het project vertraging op. De afrastering was bedoeld om dieven buiten te houden. Reuvers was, onder meer wegens geruchten onder de lokale bevolking dat er goud gevonden was, bang dat er vondsten gestolen zouden worden. Ook werden er onder het opgravingspersoneel maatregelen genomen. De arbeiders moesten een verklaring tekenen waarbij ze beloofden, zolang ze werkzaam waren *‘op de Hofstede Arentsburg ter ontgraving van dezelve, alles wat opgemelde Hofstede het zij bij toeval, of door opzettelijk zoeken het zij van waarde of zonder waarde en van welken aard het ook zij gevonden mogt worden, te zullen beschouwen als eigendom van de Regering, als zijnde eigenaar der Hofstede, en dus niet alleen, niets van het zelve te zullen verdonkeren, maar ook daar op geenerlei regt hoege-naamd te zullen voorwenden.’*⁴ Hiermee wilde Reuvers alle vondsten veilig stellen of het nu Romeinse scherven, een muntschat of ‘moderne’ pijpenkoppen betrof. Op het hoogtepunt in 1827 waren er 42 mannen aan het werk. De gravers werden in de omgeving gerekruteerd en kregen tien cent per vondst. De scherven werden door meisjes gewassen.⁵

De opgravingen, het dagboek en de tabakspijpen

Vanaf het begin van de opgraving in juni 1827 liet Reuvers een dagboek bijhouden door Pieter Otto van

der Chijs, één van zijn studenten uit Leiden. Van der Chijs werd in 1835 directeur van het Penningkabinet in Leiden. In het dagboek werd onder meer beschreven waar gegraven was en welke vondsten gedaan waren. Van der Chijs beschreef de rechter pagina's van het dagboek terwijl Reuvers op de linker pagina zijn opmerkingen plaatste. Halverwege 1827 ging Reuvers het opgravingsdagboek zelf bijhouden omdat hij vond dat Van der Chijs dat niet nauwgezet genoeg deed. Reuvers was echter niet altijd even consequent in het aangeven van de opgravingslocaties en lang niet alle vondsten werden genoteerd.

Naast de Romeinse voorwerpen werden, zoals Reuvers in zijn dagboek noteerde, ook *‘moderne voorwerpen op Arentsburg gevonden. Het meeste niet opgeteekend maar afzonderlijk bewaard.’*⁶ Dat blijkt inderdaad bij het doorlezen van het dagboek. Slechts sporadisch werd vermeld dat er ‘hedendaagse’ vondsten zijn gedaan zoals aardewerk, steengoed, metaal, glas en tabakspijpen uit de zeventiende, achttiende en zelfs uit het eerste kwart van de negentiende eeuw. Het zijn vooral kleine voorwerpen die gewoonlijk op akkers met stadsafval worden gevonden. Zo werd notitie gemaakt van de vondst van een sleutel, een lood met cijfer 40, een hoefijzer en een cent uit 1822 die al bedekt was met groene oxidatie.⁷ Op donderdag 5 juli 1827 werden deze vondsten wat uitgebreider in het dagboek opgetekend:

‘Wederom voortgegaan op de plaats van gisteren, de beuken No 1 en 3 gerooid (oude boomen, denkelijk 120

Afb. 3. Fleszegel ‘Der Prins 1696’. Website Archeologische Werkgroep Haarlem (Vondst van de maand januari 2017).

jaren oud), onder de laatste bevonden zich eenige zware tegels; hoedanige ook op andere plaatsen gevonden werden, [...] ook werd er een hedendaagsche zeer verroeste kleine bijl uit den grond gehaald, verder stukken scherven enz. zoo als die de vorige dagen [nog een stuk van een waarschijnlijk oude Keulsche pot met het figuur van een leeuw]'.⁸

De volgende dag werd op dezelfde plaats verder gegraven en volgens het dagboek weinig belangrijks ontdekt. Wel werd op deze locatie 'Een stuk rond glas gevonden met het opschrift Der Prins 1696, ook nog een stuk van een Keulsche pot waarop een masker modern'.⁹ De Keulse pot is ongetwijfeld zeventiende of achttiende-eeuwse steengoed uit het Westerwald en het ronde stuk glas is zeer waarschijnlijk een zegel van een (Holsteinse) fles met een afbeelding van Johan Willem Friso (1687- 1711) de 'Prins van Oranje' op zijn paard en het opschrift 'der Prins 1696' zoals ook in een beerput in Haarlem is gevonden (afb. 3).¹⁰ Dergelijke zeventiende-eeuwse vondsten werden in 1827 aangemerkt als 'modern' maar toch belangrijk genoeg geacht om te verzamelen voor de wetenschap.

In het dagboek werd tweemaal genoteerd dat er een oud of een ouderwets pijpje was gevonden, terwijl er in totaal 147 pijpenkoppen en nog drie steelfragmenten zijn aangetroffen. Het is echter niet bekend waar deze pijpenkoppen zijn gevonden. Volgens Reuvens was er 'veel kans op het vinden van moderne voorwerpen langs eenen publieke weg en vooral pijpen bij eene sloot'.¹¹ Elders in het dagboek noteerde Reuvens hierover: 'Veel kans op langs publieke weg en langs slooten tabakspijpen' (afb. 4).¹² De exacte vindplaats van de gevonden pijpen werd niet genoteerd.

Bij fundamenteën bij de koepel langs de Vliet werd op 10 september 1831 langs de tuinmuur een kleine concentratie losliggend puin gevonden, waaronder rode bouwstenen en 'een oud pijpje'. Het is de enige pijp waarvan de vondstlocatie vrij exact bekend is. Reuvens dacht hier Middeleeuwse moppen te hebben aangetroffen maar de Delftse aardewerkfabrikant Piccardt, meende dat alle daar gevonden stenen hedendaags konden zijn, bijvoorbeeld uit de zeventiende of achttiende eeuw.¹³ Een aantal grote groene, verglaasde bakstenen waren volgens

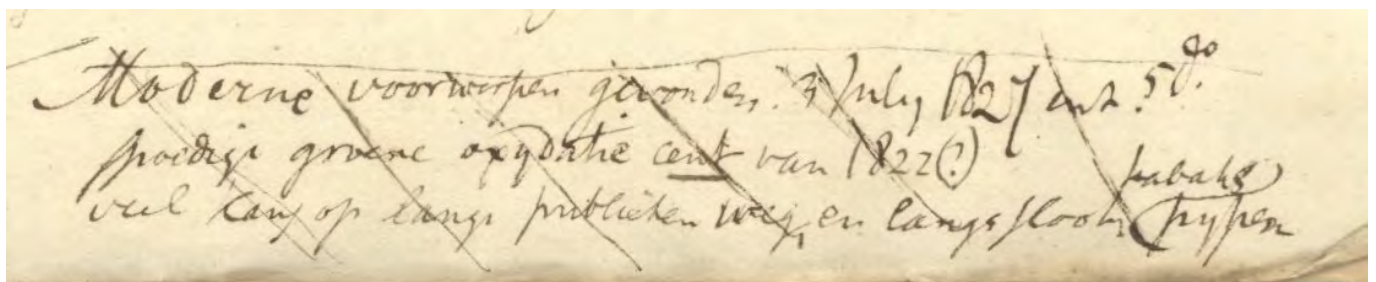
Piccardt boogstenen, die in de tijd van Reuvens nog gebruikt werden voor ovens en andere hittebestendige bouwsels.¹⁴ Ruim twee weken later schreef Reuvens in zijn dagboek dat hij had verzuimd aan te tekenen dat er nog 'een ouderwetsch pijpje circa 1 voet boven de oude Rom. Steenen' was gevonden en daar dichtbij nog het oor van een amfora met de letters PORCI.¹⁵

Opvulling van zandafgravingen of toemaakdek?

Hoe zijn de tabakspijpen op het terrein van Arentsburch gekomen? Zijn de pijpen ter plaatse gerookt en weggegooid of zijn ze elders gebruikt en met aangevoerde grond meegekomen? Behalve hofstede Arentsburch was er geen historische bebouwing op het terrein en de gevonden pijpen behoren zeker niet tot het rookgerei van een voorname buitenplaats. Het is zeer goed mogelijk dat zich tussen de vondsten enkele tabakspijpen bevonden die door bewoners of personeel van het landgoed zijn gerookt, maar het merendeel laat rookgerei van de goedkoopste soort zien die eerder in een arme stedelijke arbeidersomgeving gebruikt werd. Gezien de variatie aan merken, de samenstelling en kwaliteit van deze pijpen is het niet aannemelijk dat ze ter plaatse zijn gerookt. Lokale werknemers, zoals tuinlieden, zullen niet zo'n variatie aan pijpen gerookt hebben.

De bovenlaag van Arentsburch was verstoord en bevatte opgebracht materiaal uit zowel de Romeinse tijd, Middeleeuwen als de Nieuwe Tijd. Volgens Reuvens waren de bouwvallen van Forum Hadriani bedekt met een laag donkere aarde van een tot anderhalve meter dik. Een verklaring hiervoor is dat in de omgeving van Voorburg veel zand werd afgegraven dat gebruikt werd bij de aanleg van parken en tuinen langs de Vliet. Het zand werd ook in Delft en Den Haag gebruikt als ophoogzand bij bouwprojecten. Hetzelfde was bijvoorbeeld gebeurd in 's-Graveland waar afgegraven zand naar Amsterdam werd vervoerd als ophoogzand in de bouw, terwijl de retourschepen geladen waren met stadsafval en bagger uit de grachten waarmee de afgegraven zandgronden vruchtbaar werden gemaakt.¹⁶

Aangenomen wordt dat deze zandafgravingen ook rond Arentsburch hebben plaatsgevonden onder meer bij het groot onderhoud in 1771 toen Isaac Scheltus eigenaar was.¹⁷ Gezien de laag donkere aarde die Reuvens

Afb. 4. Notitie over de vondstlocatie van tabakspijpen langs sloten. Arentsburch Dagboek II, f.245, Algemeene aanmerkingen.

waarnam moet het niet uitgesloten worden dat er door de eeuwen heen activiteiten plaatsvonden waarbij de landerijen en tuinen van Arentsburg vruchtbaar werden gemaakt met stadsafval of werden opgehoogd na zandafgravingen.

De vondsten doen sterk denken aan stadsafval zoals dat voornamelijk in veenweidegebieden en op zandgronden als toemaakdek wordt aangetroffen als bemesting. De mogelijkheid van stadsafval op Arentsburg is niet eerder ter sprake gebracht en dat is opmerkelijk omdat in de omgeving landerijen van toemaakdek zijn voorzien. Het lijkt er sterk op dat de tabakspijpen op deze wijze met het stadsafval zijn meegekomen en op het terrein zijn gestort. Ook de eerdergenoemde verglaasde bakstenen en een aantal 'verglaasde' kralen (afb. 6) van Arentsburg wijzen hierop.

Herkomst stadsafval

Al vanaf de Middeleeuwen werd stadsafval met name in de veenweiden gebruikt als ophoging van laaggelegen en drassige gebieden en ook als bemesting. Vaak gebeurde dit door schippers die turf als brandstof in de stad hadden gebracht en stadsafval als retourvracht hadden. Soms kan aan de tabakspijpen die in het toemaakdek op akkers gevonden worden, de stad herleid worden waar het afval geproduceerd is.

Zo is het een interessante observatie dat er geen tabakspijpen uit het ongeveer vijftien kilometer noordelijker gelegen Leiden zijn aangetroffen, de stad waar de Vliet begint, maar welke stad haar afval in de directe omgeving kwijt kon en er dus geen behoefte was om het naar Voorburg te transporteren. Wel zijn twee en mogelijk meerdere pijpen uit de periode 1630-1670 uit Delftse pijpenmakerijen gevonden. Aangezien de Delftse pijpenmakers vooral voor de lokale en regionale markt vervaardigden en deze pijpen gewoonlijk niet ver van de

stad van herkomst gevonden worden bestaat de mogelijkheid dat ze met stadsafval uit Delft of uit een andere dichtbijgelegen stad, mogelijk Den Haag, meegekomen zijn. Beide steden waren voor de ontwikkeling van Voorburg van belang. De boeren in en rond Voorburg verkochten hun producten in deze steden¹⁸ en het lijkt aannemelijk dat er stadsafval uit deze steden op hun landerijen werd uitgestrooid.

Het merendeel van de op Arentsburg gevonden pijpen¹⁹ dateert uit de tweede helft van de achttiende en de eerste decennia van de negentiende eeuw en deze hebben aan één kant van de tabaksketel een merk in reliëf. Deze pijpen behoorden tot de goedkoopste soort en zijn voornamelijk in Schoonhoven en Gorinchem vervaardigd. Dergelijke pijpen werden in geheel Nederland afgezet, zowel op het platteland als in de steden, en werden vooral door arbeiders gerookt. Ook werden pijpen voor specifieke afzetmarkten vervaardigd. Zo vervaardigden pijpenmakers in Schoonhoven producten met het wapen van Den Haag (een ooievaar met een paling in zijn bek), vooral voor afnemers in Den Haag.²⁰ Tussen het gevonden pijpmateriaal van Arentsburg bevinden zich een drietal pijpen met dit stadswapen (afb. 5, 14 en cat. 23, 60 en 92) en vermoedelijk is het rookgerei indertijd via de Haagse Trekvlies meegekomen met stadsafval uit het nabij gelegen Den Haag.

Van Arentsburg via Leiden naar het Rijksmuseum in Amsterdam

Nadat de opgraving was afgerond, werden de op Arentsburg gevonden voorwerpen overgebracht naar het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, dat in 1818 door Koning Willem I was opgericht. Caspar Reuvers was door de koning benoemd als de eerste directeur van het museum.

In 1860 publiceerde Rembertus Westerhoff (1801-1874)

Afb. 5a-b. Tabakspijpen met het gekroonde wapen van Den Haag. West Nederland, 1750-1800 (AR. 1297. 105/BK-NM-1684-105) en gekroonde wapen van Den Haag met HDH, Schoonhoven, Huijbert de Hoog, 1745-1790. (AR. 1297. 106/BK-NM-1684-106). Foto's Bert van der Lingen.

zijn boek *'Oudheidkundige verhandeling en aantekeningen betreffende de kleine rookpijpen, waaruit, naar 't volk hier en daar geloofd, de reuzen, alven, feeën en aardmannetjes oudtijds gerookt zouden hebben'*. Tijdens het onderzoek voor deze publicatie had hij rond 1850-1860 zijn 'oudheidkundige vriend' Leonhardt Johannes Friedrich Janssen (1806-1869) bezocht. Janssen was in 1835, na de dood van Reuvs, benoemd tot adjunct-conservator van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en behield deze functie tot 1868. Janssen was ook verantwoordelijk voor de opgegraven voorwerpen van Arentsburg en zo ook voor de pijpenkoppen. In het toen nog Leidsche Museum van Oudheden, toonde hij aan Westerhoff:

*'een vrij grooten bak, gevuld met verschillende gebakken aarden pijpen, die door wijlen den Hoogleraar Reuvs, bij de opdelvingen, die, ruim 25 jaren geleden, onder zijne leiding te Arentsburg, onder Voorburg (het aloude Forum Hadriani) plaats vonden, gevonden en verzameld waren geworden, en onder deze menigte van pijpen, die schier alle tijdperken der pijpen-fabrikage vertegenwoordigen, vond ik verscheiden exemplaren, die met de door mij op en in de wierden gevonden pijpjes alle overeenkomst hadden, uitgezonderd dat zij alle op den nok of het hieltje een merkteken of eene letter droegen, iets dat bij velen door mij gevonden - en deze zie ik voor de oudste aan - het geval niet is'.*²¹

Het was Westerhoff opgevallen dat de pijpen van Arentsburg voorzien waren van een pijpenmakersmerk. Zelf had hij in en om de wierden in Groningen ongemerkte pijpjes gevonden die overeenkomsten vertoonden met die van Arentsburg. Hij beschouwde deze ongemerkte pijpen als de oudste exemplaren. Tegenwoordig weten we dat er ook vroege tabakspijpen met een gestempeld hielmerk zijn en dat de ongemerkte pijpen niet de vroegste hoeven te zijn.

De pijpenkoppen van Arentsburg zouden nog zo'n tien jaar in Leiden blijven. In 1875 werden ze tijdelijk overgedragen aan het Nederlandsch Museum van Geschiedenis en Kunst te 's Gravenhage, de voorloper van het huidige Rijksmuseum. In een brief gedateerd 9 juli 1875 van C. Leemans, directeur van het Rijksmuseum van Oudheden aan Mr. Victor Jonkheer De Stuers, Rijksadviseur van de gedenkstukken van vaderlandse

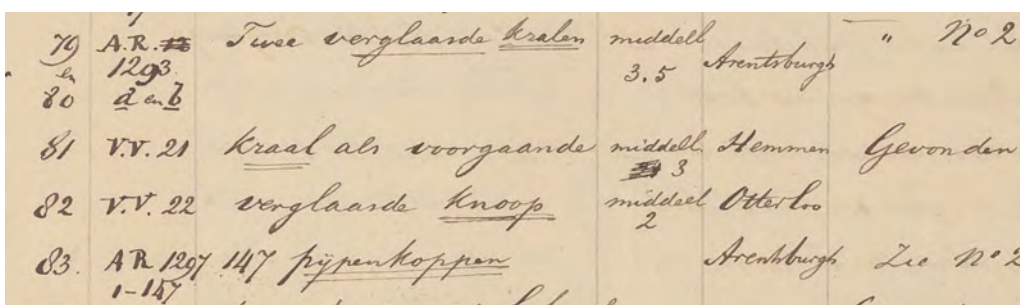
geschiedenis en kunst, is sprake van 312 voorwerpen van de middeleeuwen en latere tijden, die in Leiden gereedlagen om naar het Nederlandsch Museum overgevoerd te worden.²² In Bijlage C onder volgnummer 83 staat in de kolom 'Oude merken' de codes 'AR. 1297 1-147; 147 pijpenkoppen [herkomst] Arentsburg' (afb. 6) en daarvoor, onder volgnummer 2, de specifieke herkomst: *'Voorburg; Opgravingen van 1827-31 op de Hofstede Arentsburg onder toezigt van den Hoogleraar Reuvs'*.²³

In 1878 werd definitief besloten de verzameling van het Nederlandsch Museum van Geschiedenis en Kunst in 's-Gravenhage over te brengen naar het Rijksmuseum in Amsterdam. In januari 1883 sloot het Nederlandsch Museum zijn deuren en werd begonnen met het inpakken van de voorwerpen. Per schip werd de verzameling enkele maanden later naar Amsterdam vervoerd.²⁴ Het nieuwe Rijksmuseumgebouw in Amsterdam werd in 1885 geopend. Sinds die tijd bevinden de pijpen van Arentsburg zich in het depot van het Rijksmuseum.²⁵

In 1915 werd een pakketje bezorgd bij het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden met een aanvulling op de Reuvs collectie die toen al 32 jaar in Amsterdam was. De kleinzoon van Caspar Reuvs was daar kennelijk niet van op de hoogte. Hij had enkele voorwerpen uit de nalatenschap van zijn opa in bezit en vond het tijd *'een en ander ter plaatse te brengen waar 't eigenlijk hoort, n.l. in het Rijks Museum van Oudheden.'* In het pakje bevonden zich: twee lampjes en pijpen, een vuursteen pijlpunt en een klein voorwerpje in de vorm van een vaas. Van deze voorwerpen was geen plaats van herkomst bekend, behalve dat ze in Nederland waren gevonden.²⁶

Gevonden en geregistreerd

Bijna alle pijpenkoppen hebben nog het originele etiket (afb. 7 en 8) met daarop gedrukt de code AR. 1297 (Arentsburg 1297) en de handgeschreven nummers van 1 t/m 147. De etiketten zijn over eerdere, met potlood aangebrachte, codes geplakt, waarop alleen AR en een nummer staat. Waarschijnlijk zijn de codes met potlood na de opgraving aangebracht en de etiketten met de AR. 1297 codes kort voor de overdracht van de collectie. De nummering op de etiketten komt overeen zoals beschreven in de overdrachtsbrief van 6 juli 1875.

Afb. 6. Vermelding van de pijpenkoppen in Bijlage C van de overdrachtsbrief van 9 juli 1875. Archief RMO, Leiden.

Afb. 7 en 8. Voorbeelden van etiketten over een eerder met potlood geschreven nummer. AR. 1297. 29/BK-NM-1684-29 en AR. 1297. 131/BK-NM-1684-131). Foto Bert van der Lingen.

Volgens de brief zijn er 147 pijpenkopen verzameld maar in werkelijkheid zijn er 150 pijpfragmenten bewaard gebleven: 147 pijpenkopen en drie steelfragmenten. Kennelijk heeft men bij het opstellen van de Bijlage bij de overdrachtsbrief de fragmenten niet nageteld en is men alleen afgegaan op de etiketnummers. Drie etiketten hebben echter een toevoeging op een bestaand nummer (AR. 1297, 3a; 65a en 77a). Deze pijpen lijken na de voltooiing van de registratie te zijn toegevoegd aan de collectie. Ze hebben een 'a' nummer gekregen omdat men vond dat het pijpmodel, de decoratie of het merk overeenkwamen met de voor- of achterliggende pijp. De drie hoogste nummers (AR. 1297, 145; 146 en 147) zijn steelfragmenten uit het laatste kwart van de 17de eeuw.

De etiketten met herkomstcodes en inventarisnummers op de pijpfragmenten zijn mogelijk kort voor de overdracht aangebracht. De pijpenkopen zijn grotendeels op chronologische wijze gesorteerd en genummerd. Hieruit blijkt dat de medewerker die deze taak op zich had genomen enige kennis van kleipijpen heeft gehad. De oudste dubbelconische modellen uit de periode 1620-1700, hebben een laag nummer gekregen (AR. 1297, 3 t/m AR. 1297, 29 en de opvolgende trechtervormige modellen uit de periode 1700-1740 zijn genummerd AR. 1297, 25 t/m AR. 1297, 50. Twee versierde modellen uit

de periode 1700-1740 hebben echter afwijkende hogere nummers gekregen. De eerste, een pijp versierd met een duif en een doffer (afb. 9 en cat. 25) heeft nummer AR. 1297, 107 en een pijp gemerkt IB, van de Goudse pijpenmaker Jan Boot, in de vorm van een zittende man met krullen en hoed (afb. 10 en cat. 41), heeft nummer AR. 1297, 129. Mogelijk wist men zich met deze pijpen met afwijkende versiering en model geen raad en zijn ze daarom, deels ten onrechte, in de latere groep ovaalvormige pijpen ondergebracht. De ovaalvormige pijpen dateren uit de periode 1730-1825 en vormen niet alleen de grootste groep maar zijn ook ingedeeld in de langst lopende gebruikperiode.

De pijpen van Arentsburg

Het rookgerei van Arentsburg beslaat een periode van ongeveer tweehonderd jaar. Er zijn dubbelconische, trechtervormige, ovale en rondbodempijpen aangetroffen. De ovale modellen van de betere 'fijne' en 'porceleijne' kwaliteit, die in de tijd van Reuvens nog steeds populair waren, zijn minimaal vertegenwoordigd in de collectie terwijl de goedkope groffe soorten volop zijn gevonden. De vroegste pijp dateert van rond 1600-1620 en de jongste uit het eerste kwart van de 19de eeuw. De laatste was, hooguit enkele jaren voordat Reuvens hem vond, nog stevig gerookt. Het merendeel van de pijpen

Afb. 9 en 10. Pijp met een duif en een doffer (AR. 1297. 107/BK-NM-1684-107) en een pijp met een zittende figuur van Jan Boot met gekruld haar en hoed (AR. 1297. 126/BK-NM-1684-126). Foto Bert van der Lingen.

dateert echter uit de periode 1760-1810 en was hooguit twintig tot zestig jaar oud toen Reuvers ze opgroef. De kennis over deze pijpen was toen al grotendeels in de vergetelheid geraakt.

Opvallend is niet alleen het grote aantal pijpen van de goedkope groffe soorten maar ook de slechte kwaliteit van deze pijpen. Bij de gemerkte pijpen van de betere kwaliteit uit de zeventiende eeuw valt op dat de merken veelal slordig gestempeld zijn en niet altijd in zijn geheel zijn afgedrukt (cat. 9, 12, 14 en 15). Veel van de achttiende eeuwse pijpen met reliëfmerken komen uit versleten persvormen waarbij de merken en decoraties slechts gedeeltelijk op de pijp zijn overgebracht. Een groot deel van de tabakspijpen van Arentsburg lijkt hiermee van een tweede of misschien zelfs derde keus te zijn. Over het algemeen kan geconstateerd worden dat de pijpen in een omgeving zijn gebruikt waar niet veel geld kon worden besteed aan het rookgerei.

De 17de eeuw

Eerste-generatie (Tabel 1, afb. 11 en cat. 1)

Op Arentsburg is één eerste-generatiepijp uit de periode 1600-1620 gevonden. De tabak werd toen in Nederland hooguit nog maar dertig à veertig jaar als genotsmiddel in pijpen gerookt en deze pijpen behoren dan ook tot de minder voorkomende vondsten.²⁷ Dat pijproken nog ongebruikelijk was blijkt bijvoorbeeld uit de opmerking van een geleerde in Leeuwarden, die in 1603 een pijp met tabak aangeboden kreeg en verklaarde dit nooit eerder te hebben gezien.²⁸

De eerste-generatiepijp van Arentsburg heeft een glad afgesneden hiel, is ongemerkt maar wel geglaasd (gepolijst). Langs de ketelopening loopt een vrij brede radering. De hoogte van dit pijpje bedraagt 2,9 cm. Dit model wordt vooral in West Nederland gevonden en het is zeer goed mogelijk dat dit een vroeg regionaal product betreft.

Dubbelconische modellen (Tabel 1 en Cat. nrs. 2-17)

Er zijn in totaal 27 pijpenkoppen met dubbelconische modellen (Basistype 1) uit de periode 1610-1700 gevonden waarvan achttien stuks van een groffe kwaliteit en negen betere fijne soorten (Tabel 1). Het merendeel van de dubbelconische pijpen behoort tot de goedkope groffe soort. Ruim de helft is zwaar gerookt.

Rond 1620/1630 is het gebruik van tabak gemeengoed geworden en zijn of komen er in de meeste grotere steden productiecentra voor kleipijpen, zoals in Rotterdam, Delft en Leiden. In de periode 1630-1650 waren Amsterdam, Gouda, Gorinchem en Rotterdam de voornaamste productiecentra. Van deze steden was Amsterdam tot 1630-1640 het belangrijkste. Rond deze periode overtrof Gouda de Amsterdamse pijpen qua kwaliteit

en werd Gouda het belangrijkste productiecentrum van het land. De Goudse pijpenmakers vervaardigden pijpen van de beste kwaliteit, verzorgden de landelijke markt en Gouda werd uiteindelijk het grootste exportcentrum van kleipijpen in Nederland.²⁹ Dit kwam vooral door de hoge kwaliteit van met name de lange pijpen die de

Afb. 11. Eerste-generatiepijp met brede radering, West-Nederland, 1600-1620 (AR. 1297. 10/BK-NM-1684-10).

Goudse pijpenmakers wisten te maken. Gouda bleef het belangrijkste Nederlandse productie- en exportcentrum voor pijpen, terwijl de Amsterdamse pijpenproductie tegen het einde van de zeventiende eeuw vrijwel geheel stopte.

Groffe kwaliteit (Cat. 2-7)

Twaalf groffe pijpen uit de periode 1630-1700 zijn onversierd, vier hebben een roos van stippen aan weerszijden van de ketel en de laatste is een opvallende barokpijp (afb. 12). Ondanks de fraaie decoratie is de barokpijp een groffe soort. De pijp heeft aan weerszijden van de ketel een vierbladige gekroonde roos van stippen, aan de steelzijde een bloem en aan de keerzijde een gearceerd blad. Onder de filt is een dunne rij gestileerde lelies aangebracht en een band met stippen. Rond de nek bevindt zich ook een band met stippen. De steel is in de vorm van een vissenbek of zeemonsterkop zoals die ook op de zogenaamde Jonaspijpen zijn aangebracht. De pijp dateert uit de periode 1630-1645 en is mogelijk in Gouda gemaakt.

Fijne en/of porceleijne kwaliteit (Cat. 8-17)

De negen betere kwaliteitspijpen van Arentsburg zijn van fijne of, zoals na 1660 genoemd, porceleijne soorten

Afb. 12. Dubbelconisch model met gekroonde roos en vissenbek. Gouda[?], 1630-1645. H. 3.4 cm (AR. 1297. 24/BK-NM-1684-24).

uit de periode 1630-1680. Allen hebben een pijpenmakers merk op de hiel. In ieder geval twee van deze pijpen komen uit de Delftse werkplaatsen van Willem Ketel en Willem Pouwels en drie komen uit Gouda. Mogelijk zijn er meerdere producten afkomstig uit Delft maar dit kon niet met zekerheid gesteld worden. Van de overige pijpen uit de periode 1630-1680 is de herkomst onbekend. De Goudse pijpen, gemerkt met ADS, IAD en II gekroond, worden met regelmaat door geheel Nederland gevonden. De Delftse pijpenmakers produceerden voornamelijk voor de lokale en regionale markt. Uit een nog onbekend productiecentrum komt een pijpfragment met het hielmerk RB met twee sterren. In Rotterdam zijn verschillende versies van het RB-merk gevonden waarvan het merendeel afkomstig is uit de werkplaats van Robert Bon.³⁰ De op Arentsburg gevonden pijp kan nog niet aan een specifieke pijpenmaker toegeschreven worden. Deze pijp heeft aan de bovenzijde van de steel een afwijkende decoratie van een kruis in een ruit (cat. 8).

De 18de eeuw

Trechtersvormige modellen (Tabel 2 en Cat. 18-32)

In totaal zijn negentien pijpenkoppen met een trechtervormig model (basistype 2) uit de periode 1700-1740 gevonden. Hiervan behoren er dertien tot de groffe kwaliteit en zes tot de fijne of porceleijne kwaliteit. Evenals bij basistype 1 zijn ook de meeste trechtersvormige modellen van de goedkope groffe soort en zijn de meeste pijpen zwaar gerookt. Hierbij was geen onderscheid tussen groffe en fijne kwaliteit.

In de loop van de 18de eeuw hadden in het westen van Nederland Gouda, Schoonhoven en Gorinchem een afzetgebied dat een groot deel van de landelijke markt besloeg. Schoonhoven en Gorinchem produceerden voornamelijk goedkope, korte, groffe pijpen die door het minder welvarende deel van de bevolking werden gebruikt. In Gouda werden ook groffe pijpen vervaardigd maar deze stad was vooral toegespitst op de betere kwaliteitspijpen.

Tabel 1: Arentsburg, dubbelconische modellen, 1610-1700.

	Periode	Aantal	Mogelijk productiecentrum en maker	AR. 1297 (* is afgebeeld)
groffe kwaliteit / ongemerkt				
1e generatie	1605-1615	1	West Nederland	10*
barok	1630-1645	1	Gouda(?)	24*
grof onversierd ongemerkt	1630-1690	12	West Nederland	2; 3; 3a; 4*; 5; 6*; 7*; 8; 9; 26; 28 en 29*
roos 5 stippen weerszijden	1640-1660	1	West Nederland	23*
roos 6 stippen weerszijden	1650-1680	2	West Nederland	20 en 22
roos 6 stippen met kelk weerszijden	1660-1690	1	West Nederland	21*
totaal		18		
fijne/porceleijne kwaliteit met hielmerken				
ADS	1650-1670	1	Gouda, Arij Tobiasz de Seeuw, 1633/36-1648/61	12*
IAD (in parelrand)	1660-1680	1	Gouda	11*
II gekroond(?)	1650-1670	1	Gouda	16*
RB (in parelrand)	1630-1650	1	West Nederland	13*
WK monogram	1650-1670	1	Delft, Willem Ketel, 1630-60	15*
WP gekroond [parelrand]	1630-1650	1	Delft, Willem Pouwels, 1635-43	14*
lelie in ruit	1630-1680	2	West Nederland	17 en 18*
roos vijf blaadjes gekroond	1630-1645	1	Delft(?)	19*
totaal		9		
totaal aantal dubbelconische pijpen:		27		
Steelfragmenten met decoraties				
chevrons; raderingen en chevrons met stippen en raderingen	1650-1700	3	West Nederland	145; 146 en 147

Groffe kwaliteit (Cat. 18-26)

Van de groffe soorten zijn zeven pijpen glad of hebben een eenvoudige roos van stippen (cat. 20, 21 en 24) op de ketel en zes hebben een ketelmerk in reliëf (afb. 13-14 en cat. 22-24 en 26) of een keteldecoratie (afb. 9 en cat. 25-26). Geen van de groffe pijpen heeft een radering langs de ketelopening.

De zeven gladde trechtervormige pijpen van groffe kwaliteit zullen waarschijnlijk uit een productiecentrum in West Nederland gekomen zijn, maar kunnen niet aan een specifieke plaats worden toegewezen. De zes gemerkte en versierde groffe pijpen lijken voornamelijk uit Goudse werkplaatsen te komen. De eerste heeft het merk DH (cat. 24) met aan weerszijden van de ketel een eenvoudige stippelroos en komt mogelijk uit de werkplaats van Maarten van der Maas (1710-1740)³¹ uit Gouda. De tweede pijp heeft het merk CAS (afb. 13 en cat. 22) als reliëfmerk op de zij van de ketel en komt uit een onbekend productiecentrum, mogelijk eveneens uit Gouda. De derde pijp is gemerkt met het gekroonde wapen van Den Haag (afb. 14 en cat. 23). Het is een zeer slordig product dat in een productiecentrum in West Nederland gemaakt zal zijn, mogelijk in Schoonhoven en dan speciaal voor 's-Gravenhage.³²

Behalve zijmerkpippen zijn er ook twee versierde pijpen uit de periode 1700-1720 gevonden. Ondanks de fraaie decoraties behoorden ze tot de groffe kwaliteit omdat ze niet gepolijst konden worden. Ze waren waarschijnlijk wel wat duurder vanwege de graveerkosten van de persvormen en de decoraties in de vormen hadden na slijtage meer onderhoud nodig dan de gladde persvormen. Deze pijpen zijn waarschijnlijk in Gouda vervaardigd. Afgebeeld zijn een duif en een doffer tussen bladranken en bloemen en op de vormnaden een dubbele rij stippen (afb. 9 en cat. 25). De tweede pijp herdenkt Leidens ontzet en heeft links een staande man met haring en wittebrood met het opschrift LO (Leidens Ontzet) en op de ketel rechts het gekroonde stadswapen van Leiden met daaronder het merk CAM (cat. 26).³³ Deze pijp lijkt gemaakt te zijn in de werkplaats van Cornelis Ariensz Molegraaf in Gouda. Het is niet ondenkbaar dat de pijp

vervaardigd is in verband met de 150-jarige herdenking van Leidens Ontzet in 1724. Dit type pijp is ook door andere Goudse pijpenmakers vervaardigd.³⁴

Fijne en/of porceleijne kwaliteit (Cat. 27-32)

De zes pijpen van fijne of porceleijne kwaliteit hebben de hielmerken harp, molen, kraan gekroond, roemer en PS-monogram. Van het merk roemer zijn twee exemplaren gevonden en van de overige merken ieder één. Ze zijn te dateren in de periode 1715-1735 en komen allen uit Gouda. Opmerkelijk zijn drie pijpen met de merken roemer en PS-monogram die beiden eigendom waren van een lid van de familie Schoonevelt uit Gouda. De gevonden merken waren eigendom van belangrijke pijpenmakers en pijpenhandelaren die ook veel voor de export produceerden.

Een bijzondere pijp met een afwijkende vorm heeft een tabaksketel gehouden tussen de opgetrokken benen van een zittende man met gekruld haar en een klein hoedje (afb. 10 en cat. 41). Links op de ketelrand staat in reliëf nog vaag leesbaar het merk IB van de Goudse pijpenmaker Jan Ariensz Boot (1696-1744). Gezien het wapen van Gouda op de zij van de ketel is dit een laat product van kort na 1740. Boot stond ook bekend als vervaardiger van beeldjes van pijpvaarders.

De 18de eeuw

Ovaalvorm en rondbodem modellen (Tabel 3 t/m 9)

In totaal zijn 82 ovaalvormige modellen (Basistype 3), uit de periode 1740-1820 gevonden. Hiervan behoren maar liefst 75 stuks tot de goedkope groffe soort en slechts zeven tot de beste porceleijne kwaliteit. Voor een beter overzicht zijn de groffe ovale pijpen hieronder per productiecentrum in Tabel 3 t/m 6 gezet. Daarna worden de groffe rondbodem pijpen (Tabel 7, cat. 85-87) besproken, de fijne kwaliteit rondbodem pijpen (Tabel 8, cat. 98-102) en als laatste de ovale modellen van de porceleijne kwaliteit (Tabel 9, cat. 103-109).

Gouda bleef ook in de 18de eeuw het belangrijkste productie – en exportcentrum van pijpen. Ze gingen door met het vervaardigen van de hoogwaardige lange pij-

Afb. 13 en 14. Reliëfmerk CAS en gekroond wapen van Den Haag op groffe, trechtervormige modellen, 1720-1740 (AR. 1297. 38/BK-NM-1684-38 en (AR. 1297. 50/BK-NM-1684-50).

pen van de zogenaamde ‘fijne’ en ‘porceleijne’ kwaliteiten. Vooral de laatste soort maakte Gouda over de hele wereld beroemd. Daarnaast werden in Gouda ook goedkope, korte groffe pijpen vervaardigd en de stad was hiermee van groot belang voor zowel de lokale als de buitenlandse markt. Ook in Aarlanderveen werden behalve goedkope groffe zijmerkpijpen ook kwalitatief hoogwaardige imitaties van Goudse pijpen vervaardigd die, ondanks protesten uit Gouda, ook nog eens voorzien waren van Goudse merken.³⁵ Ook Schoonhoven en Gorinchem waren belangrijke productiecentra en voorzagen een groot deel van de landelijke markt van deze goedkope korte pijpen.

Groffe kwaliteit (cat. 33-97)

De 75 ovaalvormige groffe pijpen waren net als de eerder besproken groffe trechtervormige pijpen, ongepolijst,

glad, of hadden een merkteken of versiering in reliëf. De groffe ovale pijpen van Arentsburg dateren uit de tweede helft van de 18de eeuw en een enkele uit het eerste decennium van de 19de eeuw en komen voornamelijk uit de bovengenoemde drie belangrijkste productiecentra.

De op Arentsburg gevonden groffe pijpen komen uit Gouda (10 stuks), Gorinchem (11), Schoonhoven (43) en uit onbekende West-Nederlandse productiecentra (11). Hierbij valt vooral het grote aantal producten op van pijpenmakers uit Schoonhoven, die in 's-Gravenhage en ook in Rotterdam een belangrijk marktaandeel hadden. Dit aantal is wellicht hoger aangezien een deel van de pijpen in Tabel 6, waarin onbekende West-Nederlandse producten zijn ondergebracht, mogelijk ook uit Schoonhoven of Gorinchem afkomstig zijn maar dit kan nog niet bevestigd worden.

Tabel 2: Arentsburg, trechtervormige modellen, 1700-1740.

	Periode	Aantal	Mogelijk productiecentrum en maker	AR. 1297 (* is afgebeeld)
groffe kwaliteit /ongemerkt				
geen filtradering	1700-1740	4	West Nederland	25; 27; 30*; 31*
roos zes stippen weerszijden	1700-1730	<u>3</u>	West Nederland	42*; 43 en 45*
totaal		7		
groffe kwaliteit / ketelmerken / versierd				
DH en roos zes stippen	1720-1740	1	Gouda(?), Maarten van der Maas 1716-1732/40 (?)	41*
CAM(?) en man met haring en wittebrood & wapen van Leiden gekroond	1710-1730	1	Gouda(?), Cornelis Ariensz. Molegraaf 1720-1730/40	49*
CAS	1720-1740	1	Gouda(?)	38*
wapen van Den Haag gekroond	1720-1740	1	Gouda(?)	50*
duif en doffer	1715-1730	1	Gouda	107*
IB en zittende man met krullen en hoed	1700-1740	<u>1</u>	Gouda, Jan Boot 1700-1740	129*
totaal		6		
fijne/porceleijne kwaliteit met hielmerken				
PS monogram	1720-1723	1	Gouda, Jan Pietersz Schoonevelt 1720-23	32*
harp	1720-1735	1	Gouda, Jan Sodaen 1722-29; Cornelis van Mechelen 1729-33; Willem de Vet 1733-49	33*
molen	1720-1735	1	Gouda, Arij Jacobsz Danens 1697-1722; Jacob Arijsz Danens 1722-59	34*
roemer	1715-1735	2	Gouda, Pieter Schoonevelt 1699-1725; Jan Pietersz Schoonevelt 1725-1728	35* en 36
kraan gekroond	1715-1735	<u>1</u>	Gouda, Frans Majoor (1701/02-1739	37*
totaal		<u>6</u>		
totaal aantal trechter modellen		19		

Vormgelijkheid

Onder het 18de eeuwse groffe ovale rookgerei bevinden zich een aantal pijpen die in dezelfde persvorm zijn vervaardigd. Dit kan een aanwijzing zijn dat de pijpen tegelijkertijd in grotere aantallen op de plaats van consumptie zijn aangekomen en na gebruik en breuk als groep ook weer bij het afval terechtgekomen zijn om uiteindelijk op Arentsburch te belanden. Tabakspijpen met de volgende merken vertonen vormgelijkheid: 50 gekroond (2 stuks, zie Tabel 3, cat. 33), GHL met N gekroond (7 stuks uit twee verschillende vormen, cat. 58); IHN met N gekroond (2 stuks, cat. 66); LDIS met vis gekroond (2 stuks, cat. 74) en MVO met N gekroond (2 stuks, cat. 77). Deze pijpen zijn in de Tabellen cursief gezet en onderlijnd.

Van Machiel Andriesz van Oosterhout (c1714-1774) zijn twee pijpen gemerkt MVO met N gekroond uit dezelfde persvorm afkomstig en daarnaast is van deze pijpenmaker nog een exemplaar met MAO met M gekroond (cat. 75) gevonden.³⁶

De meeste pijpen en ook de meest verschillende decoraties zijn afkomstig uit de werkplaats van Gerrit Hollands (c1730-1776) of zijn weduwe Debora de Ruyter (1776-1789) uit Schoonhoven.³⁷ In totaal zijn elf pijpenkoppen gevonden met drie verschillende merken en decoraties: GHL met N gekroond, GHL met een driemaster en GHL met een gekroonde vis, waarbij, in tegenstelling tot wat gebruikelijk is bij deze pijpen, geen golfjes onder de vis zijn aangebracht (cat. 55-58). De pijpen met het merk GHL met N gekroond komen het vaakst voor. Ze zijn in vier verschillende persvormen vervaardigd waarvan uit één vorm vijf exemplaren komen en uit een andere vorm twee exemplaren. De overige pijpen komen beiden uit een verschillende vorm.

Daarnaast zijn ook enkele pijpen gevonden die uit dezelfde persvorm komen maar niet tegelijkertijd zijn gemaakt. Dit werd geconstateerd bij pijpen met het merk IHN met een gekroonde N van Jacobus Huijvenaar de oude (c1760-c1788) en zijn weduwe Christina Latoer (c1788-1795).³⁸ Door slijtage van de persvorm zijn kleine verschillen ontstaan bij het afdrukken. Dit lijkt te betekenen dat deze pijpen over een langere periode aan dezelfde afnemers werden verkocht.

Ook zijn er een viertal pijpen aangetroffen met het merk de arm met de tulp die allemaal in een verschillende persvorm zijn gemaakt (cat. 36-39). Dit lijkt erop te duiden dat pijpen met dit merk geliefd waren bij de rokers in deze contreien.

Groffe pijpen staan gewoonlijk niet bekend om hun fraaie uiterlijk. Opmerkelijk bij de pijpen van Arentsburch is dat het merendeel van de gevonden groffe pijpen van bijzonder slordige kwaliteit is en van mindere

kwaliteit dan van andere vondstlocaties, alsof het om tweede of derde keus gaat. Bij veel pijpen is iets aan te merken op het productieproces, waaronder het slordig afwerken van vormnaden en slordige gravering van merken en decoraties in de persvorm. Mogelijk door het niet zorgvuldig uittrekken van de ongebakken pijpen uit de persvorm hebben decoraties, merken en de pijp zelf kleine maar opvallende beschadigingen opgelopen. Verder hebben veel pijpen, mogelijk door een verkeerde kleibereiding of een verkeerd droog- en bakproces, scheurtjes in het oppervlak.

De groffe pijpen zullen hieronder per productiecentrum worden besproken.

Groffe kwaliteit, Gouda, 1740-1775 (Tabel 3 en Cat. 33-41)

Het aandeel groffe ovaalvormige pijpen uit Goudse werkplaatsen op Arentsburch is gering. Er zijn tien Goudse pijpen gevonden uit zes verschillende werkplaatsen die 13 % van het totaal aantal groffe ovale pijpen uitmaken. Kennelijk haalde men liever (goedkoper?) rookgerei uit Schoonhoven. Wat transportkosten en afstand betreft maakte het niet veel uit of de pijpen uit Schoonhoven of Gouda kwamen. De eerste gingen over de Lek naar Rotterdam en vandaar naar 's-Gravenhage en die uit Gouda over de IJssel eerst naar Rotterdam. Een tweetal merken is in meervoud gevonden. Van de 50 gekroond zijn twee identieke pijpen uit dezelfde persvorm aangetroffen en van het merk arm met de tulp zijn vier exemplaren gevonden die allemaal in een andere persvorm zijn vervaardigd. Dat lijkt erop te wijzen dat er grotere aantallen pijpen met deze merken aan afnemers in Den Haag werden geleverd en mogelijk zelfs over een wat langere periode. Overige Goudse merken zijn IH gekroond, hond gekroond, Zeeuwse rijksdaalder en de lampetkan gekroond met AN tussen palmblederen.

Met uitzondering van de IH gekroond, de 50 gekroond en de lampetkan gekroond met AN zijn de groffe Goudse pijpen slordig afgewerkt. Vooral de pijpen met de merken Zeeuwse rijksdaalder en de arm met de tulp zijn van slechte kwaliteit. Bij een exemplaar van dit laatste merk is de filtradering breed en slordig aangebracht en zijn beide vormnaden scheef met een kam bestreken (cat. 36), iets dat voornamelijk voorkomt bij pijpen uit productiecentra als Schoonhoven en Gorinchem. Het is niet ondenkbaar dat dergelijke pijpen (deels) uit andere productiecentra komen dan Gouda.

Groffe kwaliteit, Gorinchem, 1750-1800 (Tabel 4 en Cat. 42-54)

Uit Gorinchem komen een elftal groffe pijpen (15 %) uit de periode 1750-1800 uit werkplaatsen van zes pijpenmakers die voor de landelijke markt vervaardigden. Zowel van Jan van Aten, Jan van Wouw, Jan Ophuisen als Dirk Barunet zijn twee exemplaren gevonden met

Tabel 3: Arentsburg, ovaalvormige groffe modellen, Gouda, 1740-1775.

Ketelmerken en bijmerken	Periode	Aantal	Mogelijke maker	AR. 1297 (* is afgebeeld)
50 gekroond (weerszijden hiel wapen Gouda met S)	1750-1770	2	Pieter Visser, 1749-51; Jan de Wilde en weduwe, 1763-67; Adrianus de Bruijn, 1767-1801	48* en 86
IH gekroond	1740-1760	1	Jan Fransz. Heeneman, 1738-1753	84*
arm met tulp	1740-1771	3	Lieve Gijsbertsz van Keulen en wed. Ap- polonia van den Berg, 1715-1754 of Jacob van Keulen, 1754-1771	51*; 52*; 53* en 54*
arm met tulp (weerszijden hiel wapen Gouda met S)	1740-1770	1	zie boven	53
hond gekroond, springende	1750-1770	1	Daniel van Hoorn, 1709-1755	47*
lampetkan gekroond met AN (weerszijden hiel wapen Gouda met S)	1771-1775	1	Anthonie Nobel, 1771-1775	110*
Zeeuwse rijksdaalder (weers- zijden hiel wapen met S)	1740-1770	<u>1</u>	Gerrit de Zeeuw, 1714-1743; Willem Boot, 1745-1760 of Pieter Thoen, 1760-1773	111*
totaal		10		

verschillende decoraties (cat. 42-43). Van Dirk Barunet zijn daarnaast ook nog twee identieke rondbodempijpen gevonden met aan weerszijden van de ketel de letters DBUN tussen bloemen en bladertakken (cat. 44). Barunet is daarmee de meest voorkomende Gorinchemse pijpenmaker op Arentsburg.

Groffe kwaliteit, Schoonhoven, 1750-1800 (Tabel 5 en Cat. 55-87)

Ruim de helft (43 stuks, 57 %) van de groffe ovaalvormige pijpen van Arentsburg is afkomstig uit Schoonhoven. De in totaal 43 pijpen zijn gemaakt door minimaal 21 verschillende pijpenmakers. Het meest voorkomende merk is de GHV van Gerrit Hollands en zijn weduwe

Debora de Ruyter, die hierboven zijn besproken. Van Pieter de Leeuw (c1735-1785) zijn een drietal pijpen gevonden, waaronder een met de letters PDL boven een gekroonde N en twee pijpen met PDL boven een kwispedoor (cat. 82-84).

Een typisch Schoonhovens merk is de IG gekroond dat oorspronkelijk tot het midden van de 18de eeuw gemaakt werd door Jan Gerritse. Door de enorme populariteit van dit merk werd het in de tweede helft van de 18de eeuw door verschillende, veelal onbekende pijpenmakers, zowel binnen als buiten Schoonhoven, gebruikt. Vaak als decoratie onder hun eigen initialen of merk.³⁹ Een bijzondere vondst is een pijp met het merk IVHA

Tabel 4: Arentsburg, ovaalvormige groffe modellen, Gorinchem, 1750-1800.

Ketelmerken en decoraties	Periode	Aantal	Mogelijke maker	AR. 1297 (* is afgebeeld)
DBN met N gekroond	1760-1780	1	Dirk Barunet, 1750-1785	56*
DBN met vis gekroond	1750-1790	1	zie boven	92*
IDL met vis gekroond	1750-1780	1	Johannes de Lang, 1725-1779	1*
IOH met vis gekroond	1750-1800	1	Jan Ophuijsen sr. of jr., 1750-1780	98*
IOH tussen blad (beide zijden)	1755-1785	1	zie boven	87*
IVA met vis gekroond	1750-1800	2	Jan van Aten, 1743-1814	99* en 100*
IVW met N gekroond	1770-1792	2	Jan van Wouw, ca.1774-1792	73* en 74*
IVW met pauw gekroond tussen blad	1770-1792	1	zie boven	108*
WGB met vis gekroond	1750-1800	<u>1</u>	Wouter Groenenberg, 1756-1784	104*
totaal		11		

Tabel 5: Arentsburg, ovaalvormige groffe modellen, Schoonhoven, 1750-1800.

Ketelmerken en decoraties	Periode	Aantal	Mogelijke maker	AR. 1297 (* is afgebeeld)
IG gekroond	1750-1800	2	(?)	82 en 83*
CHN met N gekroond	1770-1800	1	Cornelis Huijvenaar (c1760-1806)	66*
GHL met N gekroond	1770-1800	2	Gerrit Hollands (c1730-1776) en weduwe Debora de Ruyter (1776-1789)	59 en 61*
GHL met N gekroond	1770-1800	2	zie boven	58 en 64
GHL met N gekroond	1770-1800	5	zie boven	57*; 60; 62; 63; 65
GHL met vis (zonder golfjes) gekroond	1770-1800	1	zie boven	95*
GHL met driemaster	1750-1800	1	zie boven	109*
GVD met N gekroond	1755-1790	1	Gerrit van Duuren (de oude), c1727-1780	55*
HDH met ooievaar gekroond	1770-1800	1	Huijbert de Hoog (c1745-1789)	106*
HLR met wapen van Utrecht gekroond	1750-1800	1	Johannis (Hannis) Lammoree (c1752-c1800)	90*
HLR met vis (zonder golfjes) gekroond	1750-1800	1	Johannis (Hannis) Lammoree (c1752-c1800)	96*
IANM met vis gekroond	1770-1800	1	Johannes Willemsz Murk (c1755-1796)	97*
IHN met N gekroond	1770-1800	2	Jacobus Huijvenaar (sr.) (c1760-c1788) en wed. Christina Latoer (c1788-1795)	65-A* en 67
ILR met N gekroond	1770-1800	1	Johannes Lammoree (c1782-1803) en wed. Aagje den Buurman (1803-c1811)	68*
IVHA met N gekroond	1750-1800	1	(?)	69*
IVS met N gekroond	1750-1800	3	(?)	70*; 71 en 72
KM met wapen van Utrecht gekroond	1750-1780	1	Coenraad Willemsz Murk (c1748-1771) en wed. Willemijntje Welleken (1771-c1785)	91*
KRM met N gekroond	1750-1785	1	Coenradus Arnoldusz Murk (c1763-1817)	75*
KRM met vis gekroond	1750-1800	1	zie boven	102*
KVR met vis gekroond	1750-1800	1	Jacobus van Rijn (c1761-c1780)	101*
LDIS met vis gekroond	1750-1800	2	Jan Smit (c1799-c1808/1815)	93* en 94
MAO met M gekroond	1750-1770	1	Machiel Andriesz van Oosterhout (c1714-1774)	85*
MVO met N gekroond	1750-1780	2	zie boven	76* en 77
MVG met vis gekroond	1750-1800	1	Machiel van Genderen (c1728-1784)	103*
NKW met N gekroond	1780-1800	2	Nicolaas Walter (c1790-1794)	77a* en 78*
PDL met N gekroond	1750-1780	1	Pieter de Leeuw (c1735-1785)	79*
PDL met kwispedoor	1780-1800	2	zie boven	46* en 124*
PST met N gekroond	1770-1800	2	Pieter Jansz Seton (c1776-c1795)	80* en 81*
totaal		43		

boven een gekroonde N (afb. 15 en cat. 68). Deze mogelijk in Schoonhoven vervaardigde pijpen worden slechts sporadisch aangetroffen. Ze zijn waarschijnlijk slechts kort in productie geweest. Eerder is in Den Haag een pijp met dit merk gevonden in een beerkelder aan het Lange Voorhout,⁴⁰ terwijl in een naastgelegen beerput, behorend bij het Lange Voorhout 8⁴¹ een pijp met het merk IVH boven een gekroonde H werd aangetroffen die waarschijnlijk vervaardigd is door Jan van Heumen (c1725-c1750) uit Schoonhoven.⁴² De maker van

de pijp met het IVHA-merk lijkt hieraan gerelateerd te zijn. Mogelijk is het een laat product van Van Heumen of van een nog onbekende nazaat. Een identieke pijp, uit dezelfde persvorm als de pijp van Arentsburg, is gevonden in de gracht langs de Peperstraat in Gouda.⁴³ Een derde exemplaar is aangetroffen in Woerdense Verlaat⁴⁴ en is indertijd meegekomen met stadsafval uit Leiden.

Opmerkelijk zijn ook drie pijpen, uit drie verschillende persvormen, met het merk IVS boven een gekroonde

Afb. 15. Tabakspijp met ovaalvormige ketel en merk IVHA boven een gekroonde N. Schoonhoven(?) 1750-1790. (AR. 1297. 69/BK-NM-1684-69).

N (cat. 69). Dit merk wordt in verband gebracht met de Utrechtse pijpenmaker Johannes (Jan) Versluijs die in 1765 in Utrecht trouwde en daar in 1801 begraven werd. Jan was een zoon van de uit Schoonhoven afkomstige Jan Huijgen Versluijs.⁴⁵ Utrechtse pijpen worden gewoonlijk niet ver van het 'Utrechtse' gevonden. Op Arentsburg zijn verder geen Utrechtse producten gevonden. Dat zou kunnen betekenen dat deze IVS-pijpen mogelijk (nog) in Schoonhoven zijn vervaardigd en vandaar via Den Haag op Arentsburg terechtgekomen zijn.

Opmerkelijke afwezige op Arentsburg zijn producten gemerkt HVDO van Hendrik van den Oever uit Schoonhoven, waarschijnlijk de grootste fabrikant van groffe pijpen in deze stad en vrijwel altijd aanwezig in vondstcomplexen met groffe pijpen uit Schoonhoven.

Groffe kwaliteit, West-Nederland, 1750-1800 (Tabel 6 en Cat. 88-97)

Van een elftal pijpen uit de periode 1750-1800 (Tabel 6) is niet duidelijk waar ze vervaardigd zijn. De pijpen met knorren en bladmotiefjes, het wapen van Den Haag en de eierkorf zijn in deze groffe kwaliteit vooral

Tabel 6: Arentsburg, ovaalvormige groffe modellen, West-Nederland, 1750-1800.

Ongemerkt en decoraties	Periode	Aantal	Mogelijk productiecentrum en maker	AR. 1297 (* is afgebeeld)
roos 6 stippen weerszijden ketel	1750-1780	2	West-Nederland	40 en 44*
roos 9 stippen links en 8 stippen rechts	1750-1800	1	West-Nederland	39*
knorren met omlijnningen en bladmotiefjes	1750-1780	1	West-Nederland / Gorinchem/ Schoonhoven(?)	130*
knorren met parelrijen waarboven roosjes van stippen	1750-1780	1	West-Nederland / Gorinchem/ Schoonhoven(?)	131*
knorren met parelrijen waarboven afwisselend blad of bloemen	1750-1780	1	West-Nederland / Gorinchem/ Schoonhoven(?)	139*
knorren met parelrijen waarboven afwisselend blad of bloemen en symbolen kaartspel	1750-1780	1	West-Nederland / Gorinchem/ Schoonhoven(?)	140*
totaal		7		
Ketelmerken en decoraties				
eierkorf met 8 stippen en roos van 6 stippen	1770-1790	1	West-Nederland / Gorinchem/ Schoonhoven(?)	123*
man met glas en AVOES gekroond	1750-1800	1	West-Nederland / Gorinchem/ Schoonhoven(?)	113*
man op de stoel gekroond	1750-1790	1	West-Nederland / Gorinchem/ Schoonhoven(?)	112*
wapen van Den Haag gekroond (ooievaar)	1750-1790	1	West-Nederland / Gorinchem/ Schoonhoven(?)	105*
totaal		4		
totaal		11		

Tabel 7: Arentsburg, rondbodem pijpen groffe kwaliteit, 1730-1800.

Groffe knorrenpijpen ongemerkt en gemerkt in reliëf op ketel				
Merk / versiering	Periode	Aantal	Mogelijk productiecentrum en maker	AR. 1297 (* is afgebeeld)
knorren met lijnen	1740-1780	2	Schoonhoven(?)	127* en 128
knorren & wapenschild met staande leeuw	1740-1780	3	Schoonhoven(?)	141; 142 en 143*
wapenschild Frankrijk en Navarra gehouden door twee staande engelen	1750-1800	1	Gorinchem/Schoonhoven(?)	119*
IHD gekroond boven knorren	1750-1785	1	Schoonhoven, Joris Hoogendijk, c1737-1785	144*
DBUN weerszijden ketel tussen bladertakken	1770-1780	2	Gorinchem, Dirk Barunet, 1754-1785	88 en 89*
totaal		9		

in Schoonhoven en Gorinchem gemaakt en de mogelijkheid bestaat dat ook deze pijpen daar gemaakt zijn. Een van de knorrenpijpen is afwijkend en heeft rondom de ketel acht knorren waartussen parelijnen die bovenaan afwisselend eindigen in harten, ruiten en rooster-achtige figuren, mogelijk een verwijzing naar de symbolen van het kaartspel.

Een tabaksketel met in reliëf een gekroonde pijproker op een stoel (cat. 54) en een pijp met een gekroonde staande man met wijnglas en de tekst AVOES (cat. 90) ofwel 'op uwe gezondheid!', is mogelijk eveneens uit Schoonhoven of Gorinchem afkomstig. Beide pijpen worden elders vooral in vondstgroepen met voornamelijk Schoonhovens en Gorinchems rookgerei gevonden. Pijpen met de pijproker op een stoel zijn ook aangetroffen tussen pijpenmakersafval van Dirk Barunet in Gorinchem⁴⁶ en zijn een aanwijzing dat deze pijpenmaker dergelijke pijpen mogelijk in zijn assortiment had.

Rondbodem modellen (Tabel 7 en 8)

De rondbodem pijpen maken met negentien exemplaren 13 % uit van het totaal aantal gevonden pijpen. Hier van behoren er negen tot de groffe en tien tot de fijne en porceleijne kwaliteit. De groffe rondbodempijpen (Tabel 7) komen waarschijnlijk allemaal uit Schoonhoven

en Gorinchem, terwijl de betere kwaliteitspijpen (Tabel 8) uit Gouda komen. De datering van deze rondbodempijpen ligt evenals die van de groffe zijmerkpijpen, in de tweede helft van de 18de eeuw.

Groffe kwaliteit, rondbodem modellen (Tabel 7 en Cat. 85-87)

Een drietal van de negen groffe pijpen kan aan een specifieke maker worden toegeschreven. De pijp met het merk gekroonde IHD met knorren (cat. 85) is afkomstig uit de werkplaats van Joris Hoogendijk (c1737-1785) en de pijp met aan weerszijden van de ketel het merk DBUN is afkomstig van Dirk Barunet uit Gorinchem. Uit zijn werkplaats komen ook een tweetal zijmerkpijpen.

Een bijzondere en wat decoratie betreft afwijkende pijp heeft aan de steelzijde naar de roker toe, het wapenschild van Frankrijk en Navarra gehouden door twee staande engelen (cat. 97). Het koninkrijk Navarra, aan weerszijden van de Pyreneeën werd in 1789 opgeheven. Tot aan de Franse Revolutie (1789) droegen de Franse koningen officieel de titel 'koning van Frankrijk en Navarra'. Mogelijk is deze pijp gemaakt in verband met de export van tabakspijpen naar deze regio.

Wat opvalt bij deze knorrenpijpen is de slordige afwer-

Afb. 16. Tabakspijp met half geglasde ovaalvormige ketel met aan de steelzijde het gestempelde merk de fruitben. Gouda, Jan Nieuwveld, 1740-1780 (AR. 1297. 138/BK-NM-1684-138).

Tabel 8: Arentsburg, rondbodem pijpen fijne / porceleyne kwaliteit, 1740-1800.

Fijne kwaliteit knorrenpijpen ketelmerk onder- en steelzijde ketel				
Merk / versiering	Periode	Aantal	Mogelijk productiecentrum en maker	AR. 1297 (* is afgebeeld):
48 gekroond, (ketel onderzijde gestempeld ketel rechts glad wapenschild)	1740-1780	1	Gouda, Pieter Jansz Bakker, 1728/1730-1760 of Wiggert van der Heijden, 1764-1805	121*
47 gekroond, 'Turkenkop' (ketel onderzijde gestempeld geen bijmerk)	1750-1780	1	Gouda, diverse makers	125*
bok met B, knorren (ketel steelzijde gestempeld geen bijmerk)	1760-1800	1	Gouda, diverse makers	129*
fruitben knorren, (ketel steelzijde gestempeld geen bijmerk)	1740-1750	3	Gouda, Jan Nieuwveld, 1725-1789 of Teunis van Zon, 1789-1789	132; 134* en 136
fruitben knorren, (ketel steelzijde gestempeld bijmerk wapen Gouda ketel links)	1740-1780	4	Gouda, zie boven	133; 135; 137 en 138*
totaal		10		

king en de onzorgvuldigheid waarmee de merkstempels zijn gezet. Ook zijn de decoraties op veel van deze pijpen slecht afgedrukt wat mogelijk te wijten is aan slijtage van de persvormen. Waarschijnlijk zijn de pijpen in twee verschillende persvormen gemaakt, maar dit kon door de slechte afdrukken niet bevestigd worden. Hoewel de pijpen van de beste porceleijne kwaliteit zouden moeten zijn, halen ze deze kwaliteit niet en mogelijk is er vanuit Gouda een tweede of derde keus naar Den Haag verzonden. Slechte kwaliteit en afwerking was eerder ook geconstateerd bij de groffe zijmerkpijpen.

De enige onversierde rondbodempijp heeft aan de onderzijde van de ketel het merk 48 gekroond en een glad wapenschild als bijmerk (cat. 98). Een versierde rondbodempijp is in de vorm van het hoofd van een man met snor, ringbaard en oorbellen en rond het hoofd een

band met V-vormige lijnen. Deze zogenaamde 'Turkenkop' (cat 101) is aan de onderzijde gemerkt met de 47 gekroond en mogelijk afkomstig uit de werkplaats van Gerrit van Florense (1763-1787) of zijn weduwe Jannigje van der Kraan (1789-1794).

De 18de en vroege 19de eeuw

Ovale modellen, fijne en porceleijne kwaliteit, 1750-1825 (Tabel 9 en Cat. 103-109)

Opmerkelijke afwezigheid bij de vondsten van Reuvers zijn de betere, lange kwaliteitspijpen met gladde ovale modellen en hielmerken uit de periode 1740-1820. Wel zijn er een vijftal geheel versierde ovale pijpen van porceleijne kwaliteit verzameld en een tweetal afwijkende gladde pijpen met een kort ketelmodel. Een van deze pijpen heeft het hielmerk de turfmand gekroond (cat. 104) van Jan Houtam (1733-1786) of Teunis van

Afb. 17. Tabakspijp met de portretten van koning-keizer Frans en keizerin Maria Theresia. Hielmerk kind in de wieg gekroond. Gouda, Cornelis Gruijtershof, 1748-1770 (AR. 1297. 118/BK-NM-1684-118).

Son (1786-1813). De andere pijp heeft een korte gedrongen ketel met een kleine afgesneden hiel en een onleesbaar ketelmerk aan de steelzijde (cat. 103). Deze pijp heeft een cirkel als vormmerk maar geen bijmerk. De slordige afwerking van deze pijp, de groffe polijststrepen en het ontbreken van een bijmerk doen vermoeden dat de pijp niet in een Goudse werkplaats vervaardigd is maar mogelijk uit Alphen aan den Rijn komt waar deze cirkels vaker op pijpen gezet werden.

Geheel versierde ovale modellen, 1750-1825

Geheel versierde pijpenkoppen worden weinig gevonden en maken gewoonlijk hooguit een of twee procent van het totaal aantal vondsten uit. De aanwezigheid van vijf versierde pijpen in de collectie Reuvers doet vermoeden dat er ook een aanmerkelijk aantal gladde ovale pijpenkoppen met hielmerken op Arendsburch gevonden zijn. Deze pijpen bevinden zich echter niet in de collectie. Dit lijkt erop te wijzen dat deze gladde pijpen selectief verzameld zijn. De ovale pijp, ook wel 'Gouwenaar' genaamd, was ten tijde van de opgravingen van Reuvers in de periode 1827-1831 namelijk nog steeds populair en volop in gebruik. Dat zou een reden kunnen zijn dat deze 'gewone en hedendaagse' gladde pijpen niet verzameld zijn en alleen de fraaiere exemplaren bewaard zijn. Door een veranderde rookgewoonte, mentaliteitsverandering van de pijpenmakers en mode werd de lange wereldberoemde Goudse pijp rond 1850 grotendeels vervangen door korte, modieuze versierde pijpen.⁴⁷

De vroegste versierde ovale pijp is gemaakt naar aanleiding van de Vrede van Aken in 1748 waarmee de Oostenrijkse Successieoorlog eindigde (afb. 17 en cat. 105). De pijp heeft vlakke zijden. Aan de steelzijde staan in ovalen de portretten van Frans I Stefan keizer van het Heilige Roomse Rijk (1745-1765) en zijn vrouw keizerin Maria Theresia, met daaronder de opschriften KEISER en KEISERIN. Op de achterzijde van de pijp staat de gekroonde dubbelkoppige adelaar van het Habsburgse rijk naast het gekroonde wapenschild van Hongarije. De pijp is vervaardigd tussen 1748 en 1770 en is op de hiel gemerkt met het gekroonde kind in de wieg. Eigenaar van dit merk was in deze periode de Goudse pijpenmaker Cornelis Gruijtershof (1734-1771).

Het tweede exemplaar is op de hiel gemerkt met het zwijn en heeft aan de steelzijde een karikaturale kop met daaronder de letters VP en op een lint VIVAT ORANIE (afb. 18 en cat. 106). Op de achterzijde is de gekroonde leeuw met staf en vrijheidshoed in een tuin afgebeeld en aan weerszijden ovalen met de portretten van een man en vrouw.

Voor de vervaardiging van deze pijp is een persvorm gebruikt waarin oorspronkelijk pijpen met een karikaturale kop met de letters VP waren aangebracht. De betekenis hiervan is niet bekend. Pijpen met deze karikaturen

werden vervaardigd met de letters VP, HD of I.I W en komen voor in de periode 1755-1820⁴⁸ maar werden vooral in de latere achttiende eeuw vervaardigd.

De hier afgebeelde pijp lijkt eveneens uit de late achttiende eeuw te dateren. De geportretteerden zouden stadhouder Willem IV en zijn echtgenote prinses Anna van Hannover voorstellen.⁴⁹ Vergelijking met de portretten op een Oranje-pijp in 'De tabakspijp als Oranje-propaganda' laat zien dat de portretjes op de hier besproken pijp sterk op die van de pijp op genoemde afbeelding lijken.⁵⁰ De vrouwenfiguur heeft op de hier besproken pijp geen kind op schoot, maar houdt een bloem vast.

Er zijn echter ook aanwijzingen dat op deze pijp Willem V (1748-1806) en Frederica Sophia Wilhelmina van Pruisen (1751-1820) zijn afgebeeld. Een vergelijkbare afbeelding en buste en face staat op een zeldzaam loodglazuur bord uit de late achttiende eeuw met het opschrift 'Willem de Vyfde, Prince van Oranje'.⁵¹ Op aardewerk staat Willem V meestal en profiel afgebeeld en draagt hij een sjerp over zijn borst. Op het bord en op de pijp draagt hij geen sjerp. De gekroonde leeuw, zoals die hier op de pijp is afgebeeld, komt slechts zelden voor op ovaalvormige reliëfpijpen van de betere soorten uit de achttiende eeuw.⁵² De leeuw op de pijp van Arendsburch staat namelijk in een tuin die niet geheel rond doorloopt en waarvan alleen de voorzijde is weergegeven. Deze wat slordige weergave, en de afwerking van de vormnaden met arceringen, lijken eerder te duiden op een datering in de latere achttiende eeuw.

Dergelijke tabakspijpen zijn zeldzaam en alleen bekend met het zwijn als hielmerk. Dit merk was in de periode 1774-1808 eigendom van de pijpenmakersbaas Evert Meurs uit Gouda. Meurs was Orangist en in 1787 lid van de Goudse Oranjesociëteit. In dat jaar was de Oranjerestauroatie, het herstel van de macht van Willem V als erfstadhouder van de Republiek der Verenigde Nederlanden door de Pruisische inval tijdens de patriotentijd. Het is zeer goed mogelijk dat Meurs in 1787 deze gelegenheid aangreep om stadhouder Willem V en Frederica Sophia Wilhelmina van Pruisen in een oude persvorm te laten graveren. Waarom hij daarvoor juist de persvorm met de karikaturale kop uitkoos is niet bekend. Omdat deze pijpen ook in Duitsland⁵³ zijn opgegraven bestaat er een mogelijkheid dat er een Pruisische connectie achter deze karikatuur gezocht moet worden. Nadat Wilhelmina van Pruisen bij Goejanverwellesluis was gearresteerd door de Patriotten kwam haar broer, de Koning van Pruisen het stadhouderlijk paar met zijn leger te hulp.

Een zekere toeschrijving valt aan deze pijp dus niet te geven, maar het lijkt waarschijnlijk dat stadhouder Willem V hier op een wat ongebruikelijke wijze is afgebeeld en dan is toeschrijving aan een pijpenmaker die

Afb. 18. Tabakspijp met karikaturale kop en de letters VP en op een lint VIVAT ORANIE. Ketel weerszijden ovaal met de stadhouder en zijn vrouw met bloem in de rechterhand. Hielmerk zwijn. Gouda, Evert Meurs(?), 1774-1808 (AR. 1297. 114/ BK-NM-1684-114).

Tabel 9: Arentsburg, ovaalvormige modellen, porceleyne kwaliteit met hielmerken, 1750-1825.

Porceleyne kwaliteit met gestempelde ketel- en hielmerken				
Merk (bij- en vormmerk)	Periode	Aantal	Mogelijk productiecentrum en maker	AR. 1297 (* is afgebeeld)
onleesbaar ketelmerk, steelzijde (geen bijmerk; hiel rechts vormmerk cirkel) onversierd	1750-1800	1	Alphen(?)	120
turfmand gekroond, (bijmerk hiel links wapen Gouda) onversierd	1750-1780	1	Gouda, Jan Houtam, 1733-1786 of Teunis van Son, 1786-1813	122
zwijn, (bijmerk hiel links wapen Gouda) VIVAT ORANIE en letters VP met karikatuur (ovalen met stadhouder Willem IV en prinses Anna van Hannover)	1750-1770	1	Gouda, Gerrit Moleman, 1753-1765	114
kind in de wieg gekroond, (bijmerk hiel links wapen Gouda) KEISER en KEISERIN (koning keizer Frans en keizerin Maria Theresia)	1748-1770	1	Gouda, Cornelis Gruijtershof, 1734-1771	118
molen, (bijmerk hiel links wapen Gouda) [KONING V:] PRUYSE (wapenschild van Pruisen gehouden door twee wilde mannen)	1750-1780	1	Gouda, Jacob Arijsz. Danens, 1722-1759 of Jan Arijsz Danens, 1759-1778	116
afgebroken, DE GO[EDE] VRINTSCHAP] EN [VREDE] (man met steek lange pijp en wijnglas zittend aan tafel waarop een fles glas en tabaksdoos)	1770-1790	1	Gouda	117
GN gekroond, (bijmerk hiel links wapen Gouda) Mercurius en Nep-tunes zittend tussen handelswaren	1814-1825	1	Gouda, Adrianus Fransz Sparnaaij, 1814-1859	115
totaal		7		

Afb. 19 (zie cat. 109). Tabakspijp met Mercurius en Neptunes. Hielmerk GN gekroond. Gouda, Adrianus Fransz Sparnaaij, 1814-1830 (AR. 1297. 115/BK-NM-1684-115).

een fervent Orangist was het meest logisch.

Voor de export bedoeld is een pijp met aan de steelzijde het gekroonde wapenschild van Pruisen, dat gehouden wordt door twee staande wildemannen met knotsen (cat. 108). Langs de bovenzijde op een lint staat het opschrift PRUYSE: (oorspronkelijk KONING VA: PRUYSE). Deze pijp, uit de periode 1750-1780, is op de hiel gemerkt met de molen en gemaakt in Gouda door Jacob Arijsz. Danens (1722-1759) of Jan Arijsz Danens (1759-1778).

Een fragment van een ovale pijp uit de periode 1760-1790 toont een zittende man met een driekante steek op en een lange pijp in de mond (cat. 107). Naast hem, voor een geruit scherm staat een tafel met gedraaide poten waarop een fles, een wijnglas en een tabaksdoos. Op een lint langs de bovenzijde stond oorspronkelijk het opschrift DE GOEDE VRINTSCHAP EN VREDE dat nog gedeeltelijk leesbaar is. De pijp is gemaakt in Gouda in de periode 1760-1800. Het hielmerk van deze pijp is afgebroken maar waarschijnlijk was dit de leeuw in de Hollandse tuin van Frans Verzijl (1724-1786) of de Firma Frans Verzijl & Zoonen (1786-1820).

Een 'hedendaagse' Mercurius en Neptunus

De laatste ovale pijp dateert uit de 19de eeuw en is daarmee de jongste pijp die Reuvers op Arentsburg verzamelde (afb. 19 en cat. 109). Op de ketel links zit Mercurius met slangenstaf op een kist met de letters PS, naast een langwerpige pijpenmandje (bennetje) en een gevulde pijpenton. Op de achtergrond zeilschepen. Op de andere zijde van de pijp zit Neptunus met drietand en op de achtergrond een schip. Op de steelzijde een staande leeuw met zwaard en pijlenbundel. De letters PS zijn van de Goudse zilversmid en graveur van pijpenvormen Pieter Scholenaar. De pijp is op de hiel gemerkt met de gekroonde GN van Adrianus Fransz Sparnaaij (1814-1859). De pijp is vrij nauwkeurig te dateren. Sparnaaij

kreeg het merk GN gekroond in 1814 in eigendom en heeft deze pijp mogelijk zijn gehele werkzame periode (tot 1859) vervaardigd en mogelijk heeft ook zijn opvolger deze pijp nog een aantal jaren gemaakt.

De zwaar gerookte pijp is in de periode 1827-1831 op Arentsburg verzameld en zal hooguit enkele jaren voor de opgraving zijn weggegooid.⁵⁴ Hij behoorde, onder meer met een cent uit 1822, tot de 'hedendaagse vondsten' zoals Reuvers ze beschreef in zijn notitieboekje. Deze pijpen waren ten tijde van de opgravingen populair en werden nog steeds vervaardigd en waren verkrijgbaar in de beter gesorteerde tabaks- en pijpenwinkels.

Dankwoord

Met dank aan Jeroen ter Brugge, conservator Maritieme Collecties bij het Rijksmuseum in Amsterdam, voor zijn enthousiaste ondersteuning tijdens mijn bezoeken aan het museumdepot en voor de aanlevering van documenten uit het Reuvers-archief in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.

Noten:

1. Naast de 147 pijpenkoppen (BK-NM-1684) zijn er van deze opgravingen ook een drietal steelfragmenten bewaard gebleven waarmee het totaal uitkomt op 150 stuks.
2. Hees, 2006, 16-18.
3. Hees, 2006, 7.
4. Arentsburg Dagboek II, fol. [ongenummerd; achter fol. 249], contract Jacobus Hofstede. Getuigen C. Korpershoek, opzichter en Jacobus Jacobs, 25-06-1827. Eenzelfde contract werd opgemaakt voor onder opzichter Arent van der Zalm, 21-06-1827.
5. De Jonge, Bazelmans en De Jager, 2006, p. 223.
6. Arentsburg Dagboek II, folio 201, Moderne voorwerpen op Arentsburg gevonden (1827-1828).
7. Arentsburg Dagboek II, folio 201, Moderne voorwerpen op Arentsburg gevonden (1827-1828).
8. Arentsburg Dagboek I, folio 15-17, 5 juli 1827.
9. Arentsburg Dagboek I, folio 17, 6 juli 1827.
10. Een waarschijnlijk zelfde zegel is gevonden in een beerput aan de Lange Lakenstraat 33 te Haarlem. Zie website Archeologische Werkgroep Haarlem (<https://archeologischewerkgroep>

- haarlem.nl/2017/01/18/de-gebroken-prins/). Zie ook Henkes, p.296, afb. 3.01 (met de vermelding koning-stadhouder Willem III).
11. Arentsburg Dagboek II, folio 201, Moderne voorwerpen op Arentsburg gevonden (1827-1828).
12. Arentsburg Dagboek II, folio 245, Algemeene opmerkingen.
13. Arentsburg Dagboek II, folio 59, 10 september 1831.
14. Hees, 2006, p. 46.
15. Arentsburg Dagboek II, folio 63, 28 september 1831.
16. <https://www.geopark-heuvelrug.nl/graveland/>
17. De Jonge, Bazelmans en De Jager, 2006, p. 276.
18. De Jonge, Bazelmans en De Jager, 2006, p. 376.
19. De in dit artikel afgebeelde pijpen (zowel in de tekst als in de catalogus) zijn in de Tabellen met een * gemerkt achter het oorspronkelijke inventarisnummer beginnend met: AR. 1297.
20. Korpershoek, 2019, p. 109-110.
21. Westerhoff, 1860, p. 4-5. Dr R. Westerhof was honorair lid van het Genootschap ter bevordering der Natuurkundige Wetenschappen te Groningen.
22. Archief Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, Correspondentie RMO. Register van Ontvangen Brieven 1875, No. 55. Brief (minuut) van C. Leemans (directeur Rijksmuseum van Oudheden aan Rijksmuseum/ Museum voor Vaderlandse Geschiedenis en Kunst), 9 juli 1875.
23. Archief Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, Correspondentie RMO. Register van Ontvangen Brieven 1875, No. 55. Bijlage C bij brief van C. Leemans aan Mr. Victor Jonkheer De Stuers, 9 juli 1875.
24. Noord-Hollands Archief Haarlem, Toegangsnr. 476 Rijksmuseum en rechtsvoorgangers te Amsterdam.
25. In 2021 is de collectie overgebracht naar het nieuwe CollectieCentrum Nederland (CC NL) in Amersfoort, een samenwerking tussen het Nederlands Openluchtmuseum, museum Paleis Het Loo, het Rijksmuseum en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed Nederland.
26. Correspondentie RMO 1818-1923. Brief C.L. Reuvs, Nederlandse Entomologische Vereeniging te Oosterbeek aan A.E.J. Holwerda, RMO te Leiden, 6 februari 1915: Toezending van enkele oudheden die nog van zijn opa Prof. Dr. C.J.C. Reuvs zijn geweest, maar waarvan hij vindt dat ze beter thuishoren in het RMO.
27. Van der Lingen, 2014b, p. 111-149.
28. Van der Lingen, 2014a, p. 93-4.
29. Stam, 2019, p. 56-58.
30. Van Oostveen, 2015, p. 26, 29 en 66.
31. De in dit artikel gebruikte namen en data van Goudse pijpenmakers zijn afkomstig uit Duco, 2003. De data tussen haakjes refereert naar de werkzame periode van de betreffende pijpenmaker.
32. Korpershoek, 2019, p. 109-110.
33. Dit Type pijp is ook door andere Goudse pijpenmakers gemaakt zoals door Jan de Mol. Zie jaarboek 2015 p. 41
34. Stam, 2015, p. 41.
35. Van der Lingen, 2018, p. 55-99.
36. Korpershoek, 2020, p. 151-156.
37. Korpershoek, 2020, p. 232-234.
38. Korpershoek, 2020, p. 289-290.
39. Korpershoek 2020, p. 169-170, afb. 362-375.
40. Jacobs en Van Veen, 1996, p.49 (vondstcomplex 17).
41. Jacobs en Van Veen, 1996, p.47 (vondstcomplex 16).
42. Korpershoek 2020, p. 220.
43. <http://www.publicaties.kleipijp.nl/index.php/component/content/article/26-verzameling/2577-kleipijp-1469>
44. Gevonden op een akker aan de Hollandsekade. Collectie en database auteur.
45. Korpershoek 2020, p. 174 en p. 327-328, afb. 1557.
46. Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 74 en p. 75, Plaat 18, afb. 7.
47. Stam, 2019, p. 17-18.
48. Amsterdam Pipe Museum Collectienummers APM 971, 8.252, 8.221a, 8.221b, 8.782a, 8.782b en 8.782c.
49. Amsterdam Pipe Museum Collectienummer APM 4.876. Deze pijp is gedateerd in de periode 1748-1765. Roedema en Bitter (2015, p. 11, afb. 5) dateren deze pijp in de periode 1724-1753.
50. Duco, 1992, p. 37, afb. 31.
51. Lunsingh Scheurleer, 1994, p. 108, afb. 123.
52. Zie bijvoorbeeld <https://www.claypipes.nl/merken/cijfers/19/> (geraadpleegd 18-09-2021). Dit exemplaar is gemerkt met de 19 gekroond en heeft als opschrift: T VORSTELYKE HUYS V ORANIE. Ook door de eigenaar van het merk both werden deze pijpen gemaakt. Zie website <https://www.goudsekleipijpen.nl/koninklijk-huis-17e-18e-eeuw> (Nr. Ds39FM419, geraadpleegd 18-09-2021).
53. Articus, 2001, p. 59-60 en Stam, Database, 2019, p. 24.
54. Eenzelfde pijp, eveneens met de GN gekroond, bevindt zich in het Amsterdam Pipe Museum (APM 4.265) en is gedateerd in de periode 1820-1870.

Literatuur en websites:

- Articus, R., 2001. Zwei "Kluchtenpijpen" aus Hamburg. *Knasterkopf* 15, p. 59-60.
- Duco, D.H., 1987. *De Nederlandse kleipijp. Handboek voor dateren en determineren*. Leiden.
- Duco, D.H., 1992. *De tabakspijp als Oranjepropaganda*. Leiden.
- Duco, D.H., 2003. *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*. Amsterdam.
- Faas, K., 1993. Oranjepijpen in gewijzigde vorm. *PKN* 15 (60), p. 474-480.
- Hees, J., 2006. *Science des pots cassés. De opgravingen van C.J.C. Reuvs op het landgoed Arentsburg te Voorburg (1827-1834)*. Leiden.
- Henkes, H.F. 1994. *Glas zonder glans / Glass without gloss*. Rotterdam Papers 9. Bureau Oudheidkundig Onderzoek Rotterdam. Rotterdam.
- Jacobs, E. & M.M.A. van Veen, 1996. *Van kerk tot rekenwerk. Laat-en postmiddeleeuwse vondstcomplexen aan het Lange Voorhout*. Haagse Oudheidkundige Publicaties 3. Den Haag.
- Jonge de, W., J. Bazelmans, D. de Jager (red), 2006. *Forum Hadriani. Van Romeinse stad tot monument*. Uitgeverij Matijs, Utrecht.
- Lingen, B. van der, 2014a. Een 'tobacqy pyp met tin beslaegen' in een linnenkast in Dokkum, 1604. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* 2015, p. 93-97.
- Lingen, B. van der, 2014b. Een groep zeldzame eerste-generatiepijpen uit Amsterdams afval, 1590-1625. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* 2014, p. 111-149.
- Lingen, B. van der, 2018. Bedrijfsafval van een pijpenbakker uit Alphen aan den Rijn. Fragmenten van kleipijpen, pijpenpotten en klein gereedschap gevonden aan de Gouwsluiseweg. *Jaarboek PKN, Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen* 2018, p. 55-99.
- Lunsingh Scheurleer, D.F., 1994. *Oranje op aardewerk van Willem de Zwijger tot Koningin Beatrix*. Uitgeverij Antiek, Lochum.
- Oostveen, J. van, 2015. *Tabak, tabakspijpenmakers en hun producten in Rotterdam (1600-1675)*. BOORnotitie 19. Rotterdam.
- Roedema, R. en P. Bitter, 2015. Patriotten en prinsgezinden. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* 2015, p. 9-17.
- Stam, R., 2015. Leidens Ontzet op pijpen. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* 2015, p. 37-44.
- Stam, R., 2019. The Export of Dutch and Westerwald Pipes in the Nineteenth Century and the Beginning of the Twentieth Century: Facts and Questions. *Journal of the Académie Internationale de la Pipe, Vol. 12*, p. 15-41.
- Stam, R.D., 2019. *Vergeten Glorie. De economische ontwikkeling van de Nederlandse kleipijpenindustrie in de 17e en 18e eeuw, met speciale aandacht voor de export*. Utrecht.
- Stam, R.D., 2019. *Database Vondsten van Nederlandse pijpen in het buitenland behorend bij 'Vergeten Glorie'*. Website <https://www.tabakspijp.nl/archief/vergeten-glorie/>
- Westerhoff, R., 1860. *Oudheidkundige verhandeling en aantekeningen betreffende de kleine rookpijpen, waaruit, naar 't volk hier en daar geloofd, de reuzen, alven, feeën en aardmannetjes oudtijds gerookt zouden hebben*. Groningen.

Catalogus kleipijpen van de opgravingen op de Hofstede Arentsburgh (Forum Hadriani) te Voorburg in 1827-1831 door Caspar Reuvers (1793-1835)

In deze catalogus is een ruime selectie van de kleipijpen van Arentsburgh afgebeeld. De pijpfragmenten zijn op chronologische wijze en per kwaliteit weergegeven. Hierbij zijn als eerste de dubbelconische modellen (Basismodel 1) opgenomen, daarna de trechtervormige modellen (Basismodel 2) en vervolgens de ovale (Basismodel 3) en rondbodemm modellen (Basismodel 4). De huidige objectnummers worden voorafgegaan door de oorspronkelijke nummering op de etiketten.

Dubbelconisch, 17de eeuw groffe kwaliteit

Catalogusnummer 1. Tabakspijp van pijpenaarde, eerste-generatiemodel met geglaasde ketel en brede filtradering. West-Nederland, 1600-1620. H. 2.9 cm (AR. 1297. 10/BK-NM-1684-10).

Catalogusnummer 2. Tabakspijp van pijpenaarde met dubbelconische ketel met radering aan filt steelzijde. Weerszijden in reliëf een vierbladige gekroonde roos van stippen. Ketel steelzijde een bloem en keerzijde een gearceerd blad. Onder de filt een rij gestileerde lelies en een band met stippen en rond de nek een band met stippen. Steel vissenbek met tanden en gespleten tong. Gouda?, 1630-1645. H. 3.4 cm. (AR. 1297. 24/BK-NM-1684-24)

Catalogusnummer 3. Tabakspijp van pijpenaarde met dubbelconische ketel met filtradering. Zonder hielmerk. West-Nederland, 1635-1650. H. 3.5 cm (AR. 1297. 4/BK-NM-1684-4).

Catalogusnummer 4. Tabakspijp van pijpenaarde met groffe, dubbelconische ketel met groef aan steelzijde. Ketel weerszijden roos van vijf stippen. West-Nederland, 1645-1660. H. 3.3 cm (AR. 1297. 23/BK-NM-1684-23).

Catalogusnummer 5. Tabakspijp van pijpenaarde met groffe, dubbelconische ketel. Ketel weerszijden roos van zes stippen en kelkblad. West-Nederland, 1670-1700. H. 3.7 cm (AR. 1297. 21/BK-NM-1684-21).

Catalogusnummer 6. Tabakspijp van pijpenaarde met groffe, dubbelconische ketel met radering steelzijde. West-Nederland, 1670-1710. H. 3.9 cm (AR. 1297. 29/BK-NM-1684-29).

Catalogusnummer 7. Tabakspijp van pijpenaarde met groffe, dubbelconische ketel. Ketel steelzijde en rechts vlekken geel loodglazuur. West-Nederland, 1670-1690. H. 4.1 cm (AR. 1297. 6/BK-NM-1684-6).

Dubbelconisch, 17de eeuw fijne/porceleijne kwaliteit

Catalogusnummer 8. Tabakspijp van pijpenaarde met dubbelconische ketel met filtradering. Hielmerk RB met twee sterren. Steeldecoratie bovenzijde ingesnoerde ruit met kruis. West-Nederland, 1630-1645. H. 3.3 cm (AR. 1297. 13/BK-NM-1684-13).

Catalogusnummer 9. Tabakspijp van pijpenaarde met dubbelconische ketel met filtradering. Hielmerk lelie in ruit. West-Nederland, 1630-1650. H. 3.4 cm (AR. 1297. 18/BK-NM-1684-18).

Catalogusnummer 10. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde, dubbelconische ketel met filtradering. Hielmerk gekroonde roos met vijf blaadjes. Gouda(?), 1635-1650. H. 3.4 cm (AR. 1297. 19/BK-NM-1684-19).

Catalogusnummer 11. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde, dubbelconische ketel met filtradering, geglaasd. Hielmerk ADS. Gouda, Arij Tobiasz de Seeuw, 1650-1670. H. 3.2 cm (AR. 1297. 12/BK-NM-1684-12).

Catalogusnummer 12. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde, dubbelconische ketel met filtradering. Hielmerk II gekroond(?), Gouda, 1650-1670. H. 3.5 cm (AR. 1297. 16/BK-NM-1684-16).

Catalogusnummer 13. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde, dubbelconische ketel met filtradering. Hielmerk IAD, Gouda, 1660-1680. H. 3.6 cm (AR. 1297. 11/BK-NM-1684-11).

Catalogusnummer 14. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde, dubbelconische ketel met filtradering. Hielmerk lelie in ruit, Gouda, 1660-1680. H. 3.8 cm (AR. 1297. 17/BK-NM-1684-17).

Catalogusnummer 15. Tabakspijp van pijpenaarde met ongeglasde, dubbelconische ketel met filtradering. Hielmerk WK monogram. Delft, Willem Ketel, 1630-1660. H. 3.9 cm (AR. 1297. 15/BK-NM-1684-15).

Catalogusnummer 16. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde, dubbelconische ketel met filtradering. Hielmerk WP gekroond. Delft, Willem Pouwel(?), 1635-1650. H. 3.4 cm (AR. 1297. 14/BK-NM-1684-14).

Catalogusnummer 17. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde, dubbelconische ketel met filtradering. Zonder hielmerk. West-Nederland, 1635-1650. H. 3.4 cm (AR. 1297. 7/BK-NM-1684-7).

Trechtermodel, 17de – 18de eeuw groffe kwaliteit

Catalogusnummer 18. Tabakspijp van pijpenaarde met trechtersvormige ketel. Vormmerk hiel links een stip onder een deels verwijderd merk(?). West-Nederland, 1710-1740. H. 4 cm (AR. 1297. 31/BK-NM-1684-31).

Catalogusnummer 19a-b. Tabakspijp van pijpenaarde met trechtersvormige ketel. Vormmerk hiel links een halve maan en rechts een zes puntige ster. West-Nederland, 1710-1740. H. 3.9 cm (AR. 1297. 30/BK-NM-1684-30).

Catalogusnummer 20. Tabakspijp van pijpenaarde met trechtersvormige ketel. Ketel weerszijden roos van zes stippen. Vormmerk hiel links een halve maan en rechts een zes puntige ster. West-Nederland, 1700-1740. H. 3.9 cm (AR. 1297. 42/BK-NM-1684-42).

Catalogusnummer 21. Tabakspijp van pijpenaarde met trechtersvormige ketel. Ketel weerszijden roos van zes stippen. Vormmerk hiel links een halve maan en rechts een zes puntige ster. West-Nederland, 1720-1740. H. 3.9 cm (AR. 1297. 45/BK-NM-1684-45).

Catalogusnummer 22. Tabakspijp van pijpenaarde met trechtersvormige ketel. Ketelmerk links CAS. West-Nederland, 1700-1740. H. 3.8 cm (AR. 1297. 38/BK-NM-1684-38).

Catalogusnummer 23a-b. Tabakspijp van pijpenaarde met trechtervormige ketel. Ketelmerk links gekroonde ooievaar met paling in de bek/wapen van Den Haag. West Nederland, 1710-1740. H. 3.8 cm (AR. 1297. 50/BK-NM-1684-50).

Catalogusnummer 24. Tabakspijp van pijpenaarde met trechtervormige ketel. Ketel weerszijden roos van zes stippen. Ketelmerk DH op weerszijden van de hiel. Gouda, Maarten van der Maas(?), 1710-1740. H. 4.1 cm (AR. 1297. 41/BK-NM-1684-41).

Catalogusnummer 25. Tabakspijp van pijpenaarde met trechtervormige ketel. Keteldecoratie links een duif en rechts een doffer, beiden tussen bladranken en bloemen. Vormnaden versierd met een dubbele rij stippen. Vormmerk hiel links een halve maan en rechts een zes puntige ster. West-Nederland, 1710-1740. H. 3.9 cm (AR. 1297. 107/BK-NM-1684-107).

Catalogusnummer 26. Tabakspijp van pijpenaarde met trechtervormige ketel. Ketel links een staande man met haring en wittebrood met opschrift LO en ketel rechts het gekroonde stadswapen van Leiden en het ketelmerk CAM. Gouda, Cornelis Ariensz. Molegraaf, 1700-1725. H. 3.6 cm (AR. 1297. 40/BK-NM-1684-40).

Trechtermodel, 17de – 18de eeuw fijne/porceleijne kwaliteit

Catalogusnummer 27. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde trechtervormige ketel met filtradering. Hielmerk harp. Gouda, Jan Sodaen, Cornelis van Mechelen of Willem de Vet, 1720-1735. H. 4 cm (AR. 1297. 33/BK-NM-1684-33).

Catalogusnummer 28. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde trechtervormige ketel met filtradering. Hielmerk kraan gekroond. Gouda, Frans Majoor, 1720-1735. H. 4.1 cm (AR. 1297. 37/BK-NM-1684-37).

Catalogusnummer 29. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde trechtervormige ketel met filtradering. Hielmerk molen. Gouda, Arij Jacobsz Danens of Jacob Arijsz Danens, 1720-1735. H. 4.1 cm (AR. 1297. 32/BK-NM-1684-32).

Catalogusnummer 30. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde trechtervormige ketel met filtradering. Hielmerk PS monogram. Gouda, Jan Pietersz Schoonevelt, 1720-1730. H. 3.9 cm (AR. 1297. 34/BK-NM-1684-34).NM-1684-126).

Catalogusnummer 31. Tabakspijp van pijpenaarde met geglaasde trechtervormige ketel met filtradering. Hielmerk roemer. Gouda, Pieter Schoonevelt of Jan Pietersz Schoonevelt, 1720-1730. H. 3.9 cm (AR. 1297. 35/BK-NM-1684-35).

Ovale modellen, 18de-19de eeuw groffe kwaliteit Gouda

Catalogusnummer 32. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel met radering aan steelzijde. Ketelmerk links 50 gekroond. Bijmerk weerszijden hiel wapen Gouda met S. Gouda, Jan de Wilde en weduwe of Adrianus de Bruijn, 1750-1780. H. 3.8 cm (AR. 1297. 48/BK-NM-1684-48 (cat.nr. 33) en AR. 1297. 86/BK-NM-1684-86).

Catalogusnummer 33. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links IH gekroond. Gouda, Jan Fransz. Heeneman, 1740-1750. H. 4.3 cm (AR. 1297. 84/BK-NM-1684-84).

Catalogusnummer 34. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links springende hond gekroond. Gouda, Daniel van Hoorn, 1740-1760. H. 4 cm (AR. 1297. 47/BK-NM-1684-47).

Catalogusnummer 35a-c. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel met radering aan steelzijde. Vormnaad steelzijde slordig met kam afgewerkt. Ketelmerk links arm met tulp. Bijmerk weerszijden hiel wapen Gouda met S. Gouda[?] Lieve Gijsbertsz van Keulen en weduwe Appolonia van den Berg of Jacob van Keulen, 1740-1770. H. 3.9 cm (AR. 1297. 53/BK-NM-1684-53). NM-1684-126).

Catalogusnummer 36. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel met radering aan steelzijde. Ketelmerk links arm met tulp. Gouda, Lieve Gijsbertsz van Keulen en weduwe Appolonia van den Berg of Jacob van Keulen, 1735-1760. H. 4.2 cm (AR. 1297. 54/BK-NM-1684-54).

Catalogusnummer 37. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel met radering aan steelzijde. Vormnaad steelzijde met kam afgewerkt. Ketelmerk links arm met tulp. Gouda, Lieve Gijsbertsz van Keulen en weduwe Appolonia van den Berg of Jacob van Keulen, 1735-1760. H. 3.9 cm (AR. 1297. 51/BK-NM-1684-51). NM-1684-86).

Catalogusnummer 38. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel met radering aan steelzijde. Ketelmerk links arm met tulp. Ketel weerszijden een bloem. Gouda, Lieve Gijsbertsz van Keulen en weduwe Appolonia van den Berg of Jacob van Keulen, 1735-1770. H. 4.2 cm (AR. 1297. 52/BK-NM-1684-52).

Catalogusnummer 39a-b. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links Zeeuwse rijksdaalder. Bijmerk weerszijden hiel wapen met S. Gouda, Willem Boot of Pieter Thoen, 1740-1780. H. 4 cm (AR. 1297. 111/BK-NM-1684-111).

Catalogusnummer 40. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel met radering aan steelzijde. Vormnaden met kam afgewerkt. Ketelmerk links lampetkan gekroond met AN tussen palmtakken. Bijmerk weerszijden hiel wapen Gouda met S. Gouda, Antoni Nobel, 1750-1780. H. 3.8 cm (AR. 1297. 110/BK-NM-1684-110).

Catalogusnummer 41. Tabakspijp van pijpenaarde met trechtervormige ketel met filtradering, gehouden door een zittende man met gekruld haar en hoed. Steel onderzijde met kam bestreken. Ketel links onder de filt de initialen IB. Ketel linksonder wapen Gouda. Gouda, Jan Boot, 1740-1744. H. 3.3, L. 5.4 cm (AR. 1297. 126/BK-NM-1684-126).

Ovale modellen, 18de – 19de eeuw groffe kwaliteit Gorinchem

Catalogusnummer 42. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links DBN met gekroonde N. Gorinchem, Dirk Barunet, 1750-1785. H. 4.3 cm (AR. 1297. 56/BK-NM-1684-56). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 75, Plaat 18, afb. 12.

Catalogusnummer 43. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links DBN met gekroonde vis boven drie golven. Gorinchem, Dirk Barunet, 1750-1785. H. 4 cm (AR. 1297. 92/BK-NM-1684-92). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 75, Plaat 18, afb. 13-14. NM-1684-86).

Catalogusnummer 44. Tabakspijp van pijpenaarde met rondbodem ketel. Ketelmerk weerszijde DBUN tussen bloemen en bladertakken. Vormnaden met kam afgewerkt. Gorinchem, Dirk Barunet, 1750-1785. H. 3.9 cm (AR. 1297. 89/BK-NM-1684-89 (cat.nr. 44) en AR. 1297. 88/BK-NM-1684-88). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 75, Plaat 18, afb. 1-2.

Catalogusnummer 45a-c. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk weerszijden IOH tussen bladertakken. Gorinchem, Jan Ophuijzen senior of junior, 1750-1780. H. 4.1 cm (AR. 1297. 87/BK-NM-1684-87). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 61, Plaat 8, afb. 1.

Catalogusnummer 46. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Vormnaden met kam afgewerkt. Ketelmerk links IOH met gekroonde vis met drie golven. Gorinchem, Jan Ophuijzen senior of junior, 1750-1780. H. 3.7 cm (AR. 1297. 98/BK-NM-1684-98). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 108, Plaat 43, afb. 7-10.

Catalogusnummer 47. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links IDL met gekroonde vis met drie golven. Gorinchem, Johannes de Lang, 1750-1780. H. 3.7 cm (AR. 1297. 1/BK-NM-1684-1). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 139.

Catalogusnummer 48 en 49. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Vormnaden met kam afgewerkt. Ketelmerk links IVA met gekroonde vis met drie golven. Gorinchem, Jan van Aten, 1750-1780. H. 3.9 cm (AR. 1297. 99/BK-NM-1684-99 (cat.nr.48) en AR. 1297. 100/BK-NM-1684-100 (cat.nr. 49)). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 109, Plaat 44, afb. 14-16.

Catalogusnummer 50 en 51. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links IVW met gekroonde N. Gorinchem, Jan van Wouw, 1760-1790. H. 4 cm (AR. 1297. 74/BK-NM-1684-74 (cat.nr. 51) en AR. 1297. 73/BK-NM-1684-73 (cat.nr. 50)). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 79, afb. 7-9.

Catalogusnummer 52a-c. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links IVW met gekroonde pauw tussen bladertakken. Vormnaden met kam afgewerkt. Gorinchem, Jan van Wouw, 1760-1790. H. 4.2 cm (AR. 1297. 108/BK-NM-1684-108). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 90 en 112, afb. 6

Catalogusnummer 53. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links WGB met gekroonde vis met drie golven. Gorinchem, Wouter Groenenberg, 1750-1785. H. 3.9 cm (AR. 1297. 104/BK-NM-1684-104). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 71, Plaat 16, afb. 6-13.

Catalogusnummer 54a-b. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links man met pijp op stoel gekroond. Vormnaden met kam afgewerkt. Gorinchem(?), 1750-1780. H. 4.2 cm (AR. 1297. 91/BK-NM-1684-91). Van der Meulen, Brinkerink en Von Hout, 1992, p. 75, Plaat 18, afb. 7.

Ovale modellen, 18de – 19de eeuw groffe kwaliteit Schoonhoven

Catalogusnummer 55. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links GHL met driemaster. Schoonhoven, Gerrit Hollands (Hollander) en weduwe Debora de Ruyter, 1750-1790. H. 4.2 cm (AR. 1297. 109/BK-NM-1684-109). Korpershoek 2020, p. 232-233, afb. 814.

Catalogusnummer 56. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links GHL met gekroonde vis zonder golfjes. Schoonhoven, Gerrit Hollands (Hollander) en weduwe Debora de Ruyter, 1750-1790. H. 3.9 cm (AR. 1297. 95/BK-NM-1684-95). Korpershoek 2020, p. 232 en 234, afb. 831.

Catalogusnummer 57. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links GHL met gekroonde N. Schoonhoven, Gerrit Hollands (Hollander) en weduwe Debora de Ruyter, 1750-1790. H. 4.2 cm (AR. 1297. 61/BK-NM-1684-61). Korpershoek 2020, p. 232-234, afb. 816-829.

Catalogusnummer 58. Tabakspijp van pijpenaarde met groffe, ovaalvormige ketel. Ketelmerk links GHL met gekroonde N. Vormnaden met kam afgewerkt. Vijf exemplaren uit dezelfde persvorm. Schoonhoven, Gerrit Hollands (Hollander) en weduwe Debora de Ruyter, 1750-1790. H. 4.2/4.4 cm (AR. 1297. 57 (cat.nr. 58); AR. 1297. 60; AR. 1297. 62; AR. 1297. 63 en AR. 1297. 65/ BK-NM-1684-57; BK-NM-1684-60; BK-NM-1684-62; BK-NM-1684-63 en BK-NM-1684-65). Korpershoek 2020, p. 232-234, afb. 816-829.

Catalogusnummer 59. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links CHN met gekroonde N. Schoonhoven, Cornelis Huijvenaar, 1760-1800. H. ca4.3 cm (AR. 1297. 66/BK-NM-1684-66). Korpershoek 2020, p. 291 en 293, afb. 1329-1339.

Catalogusnummer 60a-b. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Vormnaden met kam afgewerkt. Ketelmerk links HDH met gekroonde ooievaar. Schoonhoven, Huijbert de Hoog, 1745-1790. H. 4.2 cm (AR. 1297. 106/BK-NM-1684-106). Korpershoek 2020, p. 269-271, afb. 1086-1091.

Catalogusnummer 61. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links HLR met gekroond wapen van Utrecht gehouden door twee staande leeuwen. Schoonhoven, Johannis (Hannis) Lammoree, 1750-1770. H. 4.1 cm (AR. 1297. 90/BK-NM-1684-90). Korpershoek 2020, p. 278-279, afb. 1164-1165.

Catalogusnummer 62a-b. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links HLR met gekroonde vis. Schoonhoven, Johannis (Hannis) Lammoree, 1750-1770. H. 4.1 cm (AR. 1297. 96/BK-NM-1684-96). Korpershoek 2020, p. 278 en 280, afb. 1185.

Catalogusnummer 63. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links IANM met gekroonde vis met drie golven. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Johannes Willemsz Murk, 1750-1795. H. 4.1 cm (AR. 1297. 97/BK-NM-1684-97). Korpershoek 2020, p. 227 en p. 229, afb. 796 en afb. 800-801.

Catalogusnummer 64. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links GVD met gekroonde N. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Gerrit van Duuren (de oude), 1750-1780. H. 3.9 cm (AR. 1297. 55/BK-NM-1684-55). Korpershoek 2020, p. 178-180, afb. 423-452.

Catalogusnummer 65. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links IG gekroond. Schoonhoven(?), 1750-1780. H. 4.4 cm (AR. 1297. 83/BK-NM-1684-83 (cat.nr. 64) en AR. 1297. 82/BK-NM-1684-82). Korpershoek 2020, p. 169-170, afb. 362-375.

Catalogusnummer 66. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links IHN met gekroonde N. Twee exemplaren uit dezelfde persvorm. Schoonhoven, Jacobus Huijvenaar (de oude) en weduwe Christina Latoer, 1760-1795. H. 3.9 cm (AR. 1297. 65a en AR. 1297. 67/BK-NM-1684-65-A (cat.nr. 65) en BK-NM-1684-67). Korpershoek 2020, p. 289-290, afb. 1285-1288.

Catalogusnummer 67. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links ILR met gekroonde N. Schoonhoven, Johannes (Jan) Lammoree en weduwe Aagje den Buurman, 1780-1800. H. 3.8 cm (AR. 1297. 68/BK-NM-1684-68). Korpershoek 2020, p. 281, afb. 1207-1214.

Catalogusnummer 68. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links IVHA met gekroonde N. Schoonhoven(?), 1750-1790. H. 3.8 cm (AR. 1297. 69/BK-NM-1684-69).

Catalogusnummer 69. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links IVS met gekroonde N. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven(?), 1780-1800. H. 4.1 cm (AR. 1297. 70/BK-NM-1684-70 (cat.nr. 69); AR. 1297. 71/BK-NM-1684-71 en AR. 1297. 72/BK-NM-1684-72). *Korpershoek* 2020, p. 327-328, afb. 1557.

Catalogusnummer 70. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links KM met gekroond wapen van Utrecht gehouden door twee staande leeuwen. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Coenraad Willemsz Murk en weduwe Willemijntje Welleken, 1750-1780. H. 4.2 cm (AR. 1297. 91/BK-NM-1684-91). *Korpershoek* 2020, p. 224, afb. 750-753.

Catalogusnummer 71. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links KRM met gekroonde N. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Coenradus Arnoldusz Murk, 1760-1800. H. 4 cm (AR. 1297. 75/BK-NM-1684-75). *Korpershoek* 2020, p. 225-226, afb. 759-769.

Catalogusnummer 72. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links KRM met gekroonde vis met drie golven. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Coenradus Arnoldusz Murk, 1760-1800. H. 3.8 cm (AR. 1297. 102/BK-NM-1684-102). *Korpershoek* 2020, p. 225-226, afb. 770-777.

Catalogusnummer 73. Tabakspijp van pijpenaarde met groffe, ovaalvormige ketel. Ketelmerk links KVR (waarbij de I is veranderd in een K) met gekroonde vis met drie golven. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Jacobus van Rijn, 1760-1780. H. 4 cm (AR. 1297. 101/BK-NM-1684-101). *Korpershoek* 2020, p. 299, afb. 1390 (met IVR).

Catalogusnummer 74. Tabakspijp van pijpenaarde met groffe, ovaalvormige ketel. Ketelmerk links LDIS met gekroonde vis met drie golven. Vormnaden met kam afgewerkt. Twee exemplaren uit dezelfde persvorm. Schoonhoven, Jan Smit, 1780-1810. H. 3.8 cm (AR. 1297. 93/ BK-NM-1684-93 en AR. 1297. 94/ BK-NM-1684-94). Korpershoek 2020, p. 305, afb. 1423-1432.

Catalogusnummer 75. Tabakspijp van pijpenaarde met groffe, ovaalvormige ketel. Ketelmerk links MAO met M gekroond. Schoonhoven, Machiel Andriesz van Oosterhout, 1740-1760. H. 4.2 cm (AR. 1297. 85/BK-NM-1684-85). Korpershoek 2020, p. 151 en p. 153-154.

Catalogusnummer 76. Tabakspijp van pijpenaarde met groffe, ovaalvormige ketel. Ketelmerk links MVO met gekroonde vis met drie golven. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Machiel van Genderen, 1750-1785. H. 4.1 cm (AR. 1297. 103/BK-NM-1684-103). Korpershoek 2020, p. 211 en 213, afb. 672-681.

Catalogusnummer 77. Tabakspijp van pijpenaarde met groffe, ovaalvormige ketel. Ketelmerk links MVO met N gekroond. Twee exemplaren uit dezelfde persvorm. Schoonhoven, Machiel Andriesz van Oosterhout, 1760-1775. H. 4.2 cm (AR. 1297. 76/ BK-NM-1684-76 (cat. nr. 77) en AR. 1297. 77/BK-NM-1684-77). Korpershoek 2020, p. 151 en p. 156, afb. 267.

Catalogusnummer 78. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links NKW met N gekroond. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Nicolaas Walter, 1790-1794. H. 4 cm (AR. 1297. 78/ BK-NM-1684-78). Korpershoek 2020, p. 235, afb. 842-849.

Catalogusnummer 79. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links NKW met N gekroond. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Nicolaas Walter, 1790-1794. H. 4.1 cm (AR. 1297. 77a/BK-NM-1684-77-A). *Korpershoek* 2020, p. 235, afb. 842-849.

Catalogusnummer 80 en 81. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links PST met gekroonde N. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Pieter Jansz Seton, 1775-1795. H. 3.8 cm (AR. 1297. 80/BK-NM-1684-80 (cat.nr. 80) en AR. 1297. 81/BK-NM-1684-81 (cat.nr. 81)). *Korpershoek* 2020, p. 266-267, afb. 1055-1065.

Catalogusnummer 82 en 83. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links PDL met kwispedoor. Schoonhoven, Pieter de Leeuw, 1745-1785. H. 4 cm (AR. 1297. 124/BK-NM-1684-124 (cat. nr. 83) en AR. 1297. 46/BK-NM-1684-46 (cat.nr. 82)). *Korpershoek* 2020, p. 246 en p. 248, afb. 937.

Catalogusnummer 84. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links PDL met gekroonde N. Vormnaden met kam afgewerkt. Schoonhoven, Pieter de Leeuw, 1745-1785. H. 4.1 cm (AR. 1297. 79/BK-NM-1684-79). *Korpershoek* 2020, p. 246 en p. 248, afb. 927-933.

Catalogusnummer 85. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel zonder hiel. Ketel onderzijde twaalf knorren met omlijningen. Ketelmerk steelzijde IHD gekroond. Schoonhoven, Joris Hoogendijk, 1750-1785. H. 3.6 cm (AR. 1297. 144/BK-NM-1684-144). *Korpershoek* 2020, p. 253 en 256, afb. 1007-1008.

Catalogusnummer 86. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel zonder hiel. Ketel onderzijde twaalf knorren met omlijnningen. Schoonhoven(?), 1750-1780. H. 3.9 cm (AR. 1297. 127/BK-NM-1684-127 (afb.) en AR. 1297. 128/BK-NM-1684-128). Korpershoek 2020, p. 330, afb. 1571-1572.

Catalogusnummer 87. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel zonder hiel. Ketel onderzijde twaalf knorren met omlijnningen. Ketel steelzijde gekroond wapenschild met staande leeuw en golven tussen blader-takken. Schoonhoven(?), 1750-1785. H. 4 cm (AR. 1297. 142/BK-NM-1684-142 (cat.nr. 87); AR. 1297. 143/BK-NM-1684-143 en AR. 1297. 141/BK-NM-1684-141). Korpershoek 2020, p. 330, afb. 1573a-b.

Ovale modellen, 18de – 19de eeuw groffe kwaliteit West Nederland

Catalogusnummer 88. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketel weerszijden roos van zes stippen. West Nederland, 1740-1770. H. 4.4 cm (AR. 1297. 44/BK-NM-1684-44).

Catalogusnummer 89. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel met radering aan steelzijde. Ketel links roos van acht stippen boven een losse stip en ketel rechts roos van acht stippen. West Nederland, 1750-1780. H. 4.1 cm (AR. 1297. 39/BK-NM-1684-39).

Catalogusnummer 90. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links staande man met glas en AVOES onder kroon. West Nederland, 1750-1800. H. 4.1 cm (AR. 1297. 113/BK-NM-1684-113).

Catalogusnummer 91a-b. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links eierkorf binnen acht stippen. Ketel rechts roos van zes stippen. West Nederland, 1750-1800. H. 4 cm (AR. 1297. 123/BK-NM-1684-123).

Catalogusnummer 92a-b. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketelmerk links gekroonde ooievaar/wapen van Den Haag. West Nederland, 1750-1800. H. 4.1 cm (AR. 1297. 105/BK-NM-1684-105).

Catalogusnummer 93. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketel onderzijde twaalf knorren met omlijnningen en bladmotiefjes. Steel bovenzijde een langwerpige gat veroorzaakt tijdens productie waarbij de weijer te hoog is ingestoken. Ketel licht gedeukt. West Nederland, 1750-1780. H. 3.8 cm (AR. 1297. 130/BK-NM-1684-130).

Catalogusnummer 94. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketel onderzijde acht knorren waartussen parelrijen en roosjes van stippen. West Nederland, 1750-1780. H. 3.9 cm (AR. 1297. 131/BK-NM-1684-131).

Catalogusnummer 95. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketel onderzijde acht knorren waartussen parelrijen en bloemen. West Nederland, 1750-1780. H. 4.3 cm (AR. 1297. 139/BK-NM-1684-139).

Catalogusnummer 96a-c. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel. Ketel onderzijde acht knorren waartussen parelrijen eindigend in afwisselend harten, ruiten en 'roosters'(?). West Nederland, 1750-1780. H. 3.9 cm (AR. 1297. 140/BK-NM-1684-140).

Catalogusnummer 97a-c. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel zonder hiel. Ketel steelzijde het wapen van Frankrijk met drie lelies (links) en Navarre (rechts), gehouden door staande engelen met gedrapeerde gewaden. Vormnaad boven het wapen en aan de keerzijde met kam afgewerkt. West Nederland, 1750-1790. H. 4.1 cm (AR. 1297. 119/BK-NM-1684-119).

Rondbodem modellen, 18de – 19de eeuw fijne/porceleijne kwaliteit

Catalogusnummer 98a-c. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel, zonder hiel, met filtradering. Ketelmerk onderzijde gestempelde 48 gekroond. Bijmerk ketel rechts glad wapenschild. Gouda, Pieter Jansz Bakker of Wiggert van der Heijden, 1750-1780. H. 4 cm (AR. 1297. 121/BK-NM-1684-121).

Catalogusnummer 99a-c. Tabakspijp van pijpenaarde met half geglaasde ovaalvormige ketel zonder hiel, met filtradering. Ketel bovenzijde geglaasd, aan de onderzijde twaalf knorren doorlopend op de steel en eindigend met een band waarop 'GO DA' [GOUDA]. Steel bovenzijde met kam afgewerkt. Ketelmerk steelzijde gestempelde bok met B. Merk tweemaal over elkaar gestempeld. Gouda, diverse makers, 1750-1800. H. 4.9 cm (AR. 1297. 129/BK-NM-1684-129).

Catalogusnummer 100a-c. Tabakspijp van pijpenaarde met half geglaasde ovaalvormige ketel zonder hiel, met filtradering. Ketel bovenzijde geglaasd, onderzijde knorren in omlijning, aan de bovenzijde eindigend in boogjes waarin afwisselend gestileerde roosjes en lelies en boven de boogjes een rij bloempjes. Ketelmerk steelzijde gestempelde fruitben. Geen bijmerk. Gouda, Jan Nieuwveld, 1740-1780. H. 4.1 cm (AR. 1297. 132/BK-NM-1684-132; AR. 1297. 134/BK-NM-1684-134 (cat. nr. 101) en AR. 1297. 136/BK-NM-1684-136).

Catalogusnummer 101a-d. Tabakspijp van pijpenaarde met ovaalvormige ketel, zonder hiel, met filtradering. Ketel steelzijde hoofd van man met snor, ringbaard en oorbellen en rond het hoofd een band met V-vormige lijnen met blad. Ketelmerk onderzijde gestempelde 47 gekroond. Gouda, Dirk Bokhoven; Hendrik Bosch of Gerrit van Florense, 1750-1780. H. 3.9 cm (AR. 1297. 125/BK-NM-1684-125).

Catalogusnummer 102a-d. Tabakspijp van pijpenaarde met half geglaasde ovaalvormige ketel zonder hiel, met filtradering. Ketel bovenzijde geglaasd, onderzijde knorren in omlijning, aan de bovenzijde eindigend in boogjes waarin afwisselend gestileerde roosjes en lelies en boven de boogjes een rij bloempjes. Ketelmerk steelzijde gestempelde fruitben. Bijmerk ketel links wapen van Gouda. Gouda, Jan Nieuwveld, 1740-1780. H. 4.3 cm (AR. 1297. 133/BK-NM-1684-133; AR. 1297. 135/BK-NM-1684-135; AR. 1297. 137/BK-NM-1684-137 en AR. 1297. 138/BK-NM-1684-138 (cat.nr. 102)).

Ovale modellen, 18de – 19de eeuw fijne/porceleijne kwaliteit

Catalogusnummer 103a-d. Tabakspijp van pijpenaarde met korte, geglaasde ovaalvormige ketel met filtradering. Ketelmerk steelzijde VR gekroond(?). Geen bijmerk, hiel rechts vormmerk cirkel. Alphen aan den Rijn(?), 1750-1780. H. 3.6 cm (AR. 1297. 120/BK-NM-1684-120).

Catalogusnummer 104a-b. Tabakspijp van pijpenaarde met korte, geglaasde ovaalvormige ketel met filtradering. Hielmerk turfmand gekroond. Bijmerk hiel links wapen Gouda. Gouda, Jan Houtam of Teunis van Son, 1750-1780. H. 4.1 cm (AR. 1297. 122/BK-NM-1684-122).

Catalogusnummer 105a-h (zie ook afb. 17). Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel met vier afgevlakte zijden en filtradering. Ketel steelzijde twee ovalen met de portretten van koning-keizer Frans en keizerin Maria Theresia met de opschriften KEISER en KEISERIN en keerzijde een gekroonde dubbelkoppige adelaar van het Habsburgse rijk en het gekroonde wapenschild van Hongarije. Hielmerk kind in de wieg gekroond. Bijmerk hiel links wapen Gouda. Gouda, Cornelis Gruijtershof, 1748-1770. H. 4.5 cm (AR. 1297. 118/BK-NM-1684-118).

Catalogusnummer 106a-f. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel met filtradering. Ketel steelzijde kariatuurale kop met daaronder de letters VP en op lint VIVAT ORANIE. Ketel weerszijden ovaal met (mogelijk) stadhouder Willem V en Frederica Sophia Wilhelmina van Pruisen met bloem in haar rechterhand. Ketel keerzijde staande gekroonde leeuw met staf met vrijheidshoed in een tuin. Vormnaad steelzijde met kam afgewerkt. Hielmerk zwijn. Bijmerk hiel links wapen Gouda. Gouda, Evert Meurs(?), 1774-1808. H. 4.9 cm (AR. 1297. 114/BK-NM-1684-114).

Catalogusnummer 107a-b. Fragment van tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel. Ketel links een zittende man met hoed en kleipijp in linkerhand. Ketel steelzijde tafel met een wijnroemer. Op een lint aan de bovenzijde stond oorspronkelijk 'De Goede Vrintschap'. Hielmerk afgebroken. Gouda, 1740-1780. H. scherf 4.9 cm (AR. 1297. 117/BK-NM-1684-117).

Catalogusnummer 108a-d. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel. Ketel steelzijde gekroond wapenschild van Pruisen, gehouden door twee staande wildemannen met knots, bovenlangs op lint [KONING VA:] PRUYSE:. Hielmerk molen. Bijmerk hiel links wapen Gouda. Gouda, Jacob Arijsz. Danens of Jan Arijsz Danens, 1740-1780. H. 5 cm (AR. 1297. 116/BK-NM-1684-116).

Catalogusnummer 109a-e. Tabakspijp van pijpaaarde met ovaalvormige ketel met links Mercurius met slangenstaf zittend op een kist met letters PS tussen een pijpenmandje (bennetje) en een pijpenton en op de achtergrond twee schepen. Ketel rechts zittende Neptunus met drietand, vissen en schelpen en op de achtergrond een schip. Ketel steelzijde staande leeuw met zwaard en pijlenbundel. Bovenlangs de ketelrand bloemen guirlandes. De signatuur PS is van de Goudse zilversmid en graveur van pijpenvormen Pieter Scholenaar. Hielmerk GN gekroond. Bijmerk hiel links wapen Gouda. Gouda, Adrianus Fransz Sparnaaij, 1814-1830. H. 4.8 cm (AR. 1297. 115/BK-NM-1684-115).

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs

www.tabakspijp.nl

